

Reviczky a humorról.

Megszoktuk Vajda Jánost, Reviczky Gyulát, Komjáthy Jenőt, a századvég nagy elégedetleneit mint pesszimistákat együtt emlegetni. De mi bennük a legfőbb különbség? Vajda és Komjáthy mintha a haldokló eposz száműzött hősei volnának, akik alattvalóikat keresik s törzsükről leszakadva megtelnek világfájdalommal, nagyságuknak égető, öntelt tudatával. Mintha tehetségükön kívül egyetlen birtokuk a fenség tépett királyi palástja volna, melyet e pusztuló műfaj világából magukkal mentettek. Rendkívüli pózban élnek; a lét gyarlóságait inkább másokban kutatják, magukat Montblanc-magasságban, sőt csillagtávolságban érzik földi társaik fölött. Vajda csak élete végén ismeri el, hogy félreismerte az embereket, Komjáthy egy pillanatra sem békül ki velük; csaknem állandóan a földön túl tartózkodik, nyelve is egészen elkülönül kortársai nyelvétől; olyan ő, mint aki májéletében az üdvözültek közé számítja magát, miután rég elérte „a büszke tetőket”.

Reviczky egészen más világszemléletű. Ő is nagyra, sőt végtelen nagyra tartja tehetségét, de lelkiismerete is léptenyomon közbeszól, önmaga ellen fordul.

Azt mondhatnók, központi témája a humor, vagyis az a világszemlélet, mely épen az ellentéteket békítgeti, a végleteket irtja az emberi lélekből. Kora ifjúságától fogva foglalkoztatja, általában sok dolgozata vág ide, s még érettebb éveiből való írásai is a humor világában kötnek ki. önző, egyoldalú, sokban zavaros hullámvész ez. Közelebről nézve jól kifejezi egy végletes hangulatok közt hánykódó, lehiggadni, újjászületni vágyó századvégi lélek zajlását, amint emberi és művészi mivoltában hozzá szeretne tökéletesedni a humor tisztultabb világához.

I.

Már első, feltűnést keltett dolgozata a humorról szói: *A humor pszichológiája*.¹ Tizenkilenc éves korában írja. Ret év múlva rádupláz, *Humor és materializmus*² címmel. Forrongó írások ezek; Reviczky a humor „genealógiáját” szeretné adni dióhéjban. Sokat idézget, sokféle kalandozik s idegen nézetekhez színes, szellemes kommentárokat fűz. Ez

¹ Reform. 1874. júl. 30.

² Figyelő. 1876. 24—26. sz.

a rész a koránérett, nagyműveltségű ifjú kedvenc olvasmányait tükrözi. A másik elem, mely a kölcsönnyaggal különösen keveredik, ő maga, egész személyi érdekelttségével. Kivált az utóbbi írása nyugtalan, forradalmas: itt már egészen feljajdul világfájdalma.

Jézusban érzi a humor ősforrását; szerinte a Megváltót világokat átölelő jósága tette „humoristává”. Egyenlőséget hirdetett, bűnbocsánatot, a gyöngé istenítését, a nép szeretetét, a szegényekkel rokonszenvezést, mindazt, ami alázatos és gyermeteg. A szegénységtől tételezte fel a szív minden tisztább gerjedelmét. Azt vallotta, hogy nem a kemény dorgálás, meglakoltatás, hanem az irgalom, a bocsánat térít meg leghamarabb stb. Jézusnál jobban senki sem ismerte az emberi lelket.

A fiatal világfájdalmas, filigrán, gyöngédséget esdő árva költő lapokon keresztül áradozik Jézus tanairól s a bennük rejlő humorról. Idézetei jobban megvilágítják, mit akar mondani. Elsősorban kedves esztétikusának, Jean Páinak meghatározása. Jean Paul szerint a humor fordított fenség, esküdt ellensége a fenségnek; a nagyot kicsivé, a kicsit nagyvá teszi s meg is semmisíti őket, mert a végtelenhez képest egyformán semmik. Reviczkyt e szavak szociális értelme kapja meg mindenekelőtt; hévvel ünnepli Jézus tanainak földi szerepeket helyreigazító nagy erkölcsi, szociális erejét; őt tartja az első nagy demokratának is.

Ezzel már készen is a legáltalánosabb humorképlet: a jézusi igazság és részvét gondolatának megvalósítása humort eredményez. Nézzünk szét az emberek közt: vagy rosszabb vagy jobb a sorsuk, mint érdemelnék, többnek vagy kevesebbnek látszanak, mintsem igazság szerint látszaniuk kellene. De megjelenik a humorista s elvégzi a nagy kiegyenlítődést. Ez valami megnyugvással, megnyugtatóssal is jár, s Reviczky ebben érzi a humor derűjét is.

Lázás képzelete korokat nyargal be a Megváltótól a maga századáig, s mintha a közbeeső idő csak rossz álom lett volna, szinte Jézusnak közvetlen közelében érzi magát. Úgy beszél e két távoleső korról, mint testvérkorszakokról. Egy korszak sem értette meg úgy Krisztus tanait, mint a mienk — jegyzi meg máskor. Ez a Krisztus százada.³ Azt hiszi, hogy Jézus tana a materializmusban támadt új életre. Kétezer évvel ezelőtt Jézusnak hívták, ma materializmus a neve — halljuk a fiatal Reviczky okoskodását. Szerinte Jézus erkölcstana majdnem mindenben egyezik a materializmuséval. A materializmus maga a természet s egyéniséget jelent. A pozitív vallású a „hite”, a materialista a szíve szerint cselekszik. S ez a világnézet szerinte rokon a humoréval. A materializ-

³ Korda Pál: A túlvilág komédiája c. kötetéről írt bírálatában. Új Idők, 1876. máj. 27.

mus dajkája a humoristának. A humorista nem veti meg a földi dolgokat, szívéből mint központból nézi a világot s abban talál megnyugvást, hogy érzelme a népé, gondolata az emberiségé. A materializmus romlott körülményekből fejlődik, a humor ebből az erkölcstelen légkörből szívja magába a fényt, illatot, melegséget s ezt sugározza ki szelíd lelkéből. A humor oly virág, mely a szemétdombon nőtt; napsugár, mely a blazírtság tespedt pocsolójában ragyog. Íme, Reviczky vadromantikus logikája. Esztétikája ezen a ponton már valószínű mocsárláztól tüzesedik át.

A merész kapcsolat harmadik íze Schopenhauer. Reviczky őt tartja a kétezer év múltán feltámadt tan legmegbízhatóbb megfogalmazójának. Benne is sok humort érez. Azzal érvel, hogy ő állította fel bölcselete egész keserű kétségbeesésében, a világot uralgó (?) egoizmus öntudatában az új etika alaptételeit és a sarkalatos erényeknek érzelmeit. *Zwei Grundprobleme der Ethik* c. művében az igazságot, részvétet, tehát a krisztusi jelszavakat tekinti az etika legmélyebb gyökereinek: Reviczky számára ez már elég, hogy a frankfurti bölcs világnézetét Jézussal és a materializmussal rokonnak, szinte egynek érezze. Jézus korát s a magáét nagyon romlottnak, megváltásra vágyakozónak látva, forrón ragaszkodik a különös hármasság egységhez, Jézus, a materializmus, Schopenhauer szellemi azonosságához. Ifjonti elragadtatásában a perzsák hitére hivatkozik, mely szerint „az idők végeztével” megjön majd az állandó paradicsom, de iszonyú nyomor előzi meg az általános béke és testvériség korát.⁴

4 Oscar W Wünkliaus egész kis könyvet írt Jézus humoráról (Der Humor Jesu. Beitrag zur Skizzierung des historischen Christusbildes. Heidelberg. Evangelischer Verlag. 1909.). Bevezetésében úttörőnek hiszi magát: elődei csupán kerülgették a témát (Dr. E. J. Meier: Humor és keresztyénység. Birkensstad: A humor az evangélium világában. Emil Frommel: Keresztyénység és humor stb. Wünkhaus maga érzi, hogy Jézus humoráról beszélni sokak előtt profanálást jelenthet. Azoknak szánja művét, akik a humort kivételes világnézetnek tekintik, a legválasztottabb, legnemesebb szellemek sajátjának. A humort részben ő is Jean Paul nyomán fogja fel. Kivált abban követi, hogy a humoros irodalom egyesegyedül a „keresztyéniség talajában” teremhetett, humor és keresztyénység lelkileg rokonok. Érdekes megjegyzése: Jézusról nem jegyezték fel, hogy kacagott volna valaha; arcán isteni komolyság és égi szelídség, fönséges öntudat és királyi fölény, napsugaras öröm, szent derű visszfényével: ez a fenséges vonás a humor, Jézus humora. Könyve hatodik fejezetében adja a „jézusi humor” példáit (Jesu Humor aufgezigt in den Evangelien). Jézust, mint mondja, első sorban a bűn elsősülöttje, a „gond” eszméltette a humorra. A gond láttán részvét ébred benne e nyomorultak iránt, segíteni akar rajtuk. Azért inti őket, hogy ne okozzon nekik gondot étel, ital, sem hogy mit öltsenek magukra, mert az élet több az ételnél, italnál, a test több a ruhánál (Máté, 6. r. 25. vers). Krisztusban eleven természeti érzék van, mint minden nagy humoristában. Ezért hívja tanukul a természet birodalmából az ég madarait: ezek nem vetnek, nem aratnak, csűrbe nem takarnak, mégis az Isten eltartja őket. Az ember nem drágább-e náluk? (20. vers). A mezei

Mindenképen különös humorélet ez, kár volna vele bővebben foglalkoznunk, ha alapja nem volna Reviczky egész munkásságának. Megbotránkozás helyett inkább azt nézzük, mi vitte erre a furcsa kapcsolatra. Nagy válságba jutott lelkek szoktak így gondolkozni. Akit környezete elhagyott, vagy aki mindenünnen kizártnak képzele magát, könnyen folyamodik a világmegváltás efféle módjához. Talán maga” sem tudta, mennyire önös, bár érthető személyi motívumok éltetik ezt az általános érvényűnek szánt kaotikus gondolatsort.

liliumokat is felhossa bizonyosságul (28. vers). Harmadik lanu: egy emberke, akit Jézus mélységes szájalommal s halvány mosollyal vesz észre hallgatói közt. Mint napfény a felhőkön, úgy tör át fájdalmán a belső derű. Ez az emberke sokat szenvedett kicsinysége miatt s szeretne nagyobb lenni. Lehetetlen vágy. S Krisztus így szól: Kicsoda pedig az ti közületek, aki akármely szorgalmatos gondolkodással megnevelietné egy singgel nagyobbra az ő t e s t é n e k magasságát? (27. vers), jézus humorának érzi ezt Wümkhaus, a legtisztább humornak. Szerinte a Megváltó kijelentésében benne van a magától érthető felelet is és bizonyára megmosolyogtatta a hallgatókat. A kis alak magában véve komikus, mint kínálkozó incongruentia eszme és jelenség közt. Komikus az emberkének tulajdonított kísérlet, hogy lehetetlenért töri magát. Megvan a humoros kontraszt: a nagy Isten, akinek még a kis madarakra is gondja van és a kis ember, aki gondtelten nagyra tör és nem ér el semmit sem. A balgaság, mely lehetlent akar, ki akarja javítani a Teremtőt, s az égi jóság, mely minden dolognak mértéket és határt szab. Isten gondoskodása, melynek eredményei még az égi madarak is tapasztalják, az ember gondja, mely semmit létre nem hoz. Jézus ezt mindnyájunknál jobban érezhette. Humorát csak mélyíti a kicsiny és gyöngye iránti nagy szeretete. Ilyen módon magyarázza a szerző a krisztusi humort Máté 10. részének 29—31. verseiben is. Jézus úgy beszél itt, mintha gyermekekhez szólna, még pedig bizonyára mosolyogva. Azt is humorosnak érzi Wümkhaus, hogy Jézus szerint nem az egészségesegeknek, hanem a betegeknek van szükségük orvosra; irgalmas ságot akar s nem áldozatot; nem azért jött, hogy az igazakat, hanem a bűnösöket hívja megtérésre (Málé, 9. r. 12—13. v.). Stb., stb. Tiszta humor ez Wümkhaus szerint, komikum és fenség egyesülése. A fenséges: az Istenhez utalás, aki szívvel a szegényeknél van s akinek jóindulatát nem pusztá ceremóniákkal, hanem irgalmas szeretettel szerezhetni meg; a komikus elem: Jézus ad absurdum beszél, mintha iskolásgyerekekhez szólna. Wümkhaus Lukács evangéliumából is hoz fel példái Jézus humorára. Könyvét „szereleméltónak” nevezi Albert Schweitzer (G e. s c h i c h t e d e r L e b e n - J e s u - V o r s c h u n g. Tübingen. 1913.), csak azt hiányolja benne, hogy Jézus iróniájára nem tért ki. — Reviczky lényegileg egyezik Wümkhaussal, akit több mint harminc évvel megelőzött. Wümkhaus a humort halálosan komolynak tartja. Jézus a farizeusoktól szám űzőitek, a kicsinyek, betegek pártján van, ellenfeleit tulajdon fegyverükkel, biztos fölényel veri meg. Fenséges komolyság, fájdalom és mosolygás az arcán: ez Jézus humora. Reviczky is halálosan komolynak érzi a humort; farizeusok, betegek, kicsinyek, stb. töltik ki az ő jézusi humorának világát is, példái nagyrészt egyeznek azokkal, melyekben Wümkhaus humort lát. Csakhogy ő egész élete fájdalmát beleviszi ebbe a szemléletbe s tele van paradoxonnal, lelki háborgással. Így is mennyire ártatlan egyénieskedés, érzelmes antropomorfizmus az ő elgondolása, elég némely mai Krisztus-szemléletre gondolnunk (L. S z i m o n i d e s z Lajos: J é z u s K r i s z t u s a h a r m a d i k b i r o d a l o m b a n. Rekord kiadás.).

Humor-képzetében mindenekelőtt származásának hirtelen íelsajgó tudatát érezni. Ez a nagy csapás irányítja rá ügyeimét igazán a „felsőbbrendű világnézetre”, ahogy Jean Paullal a humort nevezi. Tizenkilenc éves korában, tehát legkeserűbb esztendejében, írja Gáspár Imrének: Csak várom, várom, mi lesz ennek a vége... Ha meg nem örülök, még humor nőheti ki magát belőle, évek multán. Mikor a *Humor és materializmus* c. dolgozatában felsorolja, hogy mi hasonlít nagyon a humorhoz, elsőnek a nép törvénytelen fiát említi. Nem magyarázza bővebben, nyilván nem akar legfájóbb sebében turkálni. Példálózásaiból s egész humorfelfogásából könnyen kivehető, mit értett rajta. Hogy a humorista gúnynyal gondol a teremtés királyára, az önhitt emberre és számalommal nézi a nyomorultat, aki nem rázhatja le magáról születésének átkát, szintén ilyen vallomásféle. — Az embernek nincs joga felebarátját megítélni, vagy magát bármi módon fölébe helyezni: íme, a természetes gyermek ingerült szociális követelése. Később is fel-felszakad sebe, sohasem heged be egészen. *Ma született a Messiás* c. versében a schopenhaueri keserűség (legjobb nem születni) nála nagyon egyéni hangon szólal meg: születni gyakran ősi véték!... Máskor meg cinikus tréfát űz, nyomor és rosszul-születettség kettős érzetében: az emberek bűne, hogy egészen magára-hagyják s nem adoptálja egy herceg (*Vüágbanat*). Margit, a *Margit szerencséje*⁵ c. elbeszélésének fő nőalakja, egyébként Reviczky egyik szócsöve is, ezt a fájdalmas érzését közvetíti, mikor azt mondja, hogy a szerencse nem tőlünk függ, akár-csak szüleink megválasztása. Származásának emléke egész költészetét felhőzi, elbeszéléseinek főalakjain kimondatlanul is ott borong. Szíve vérével írta azt is, hogy a humor szemétdombon nőtt virág, hiszen a maga sorsában volt ez a romlás, ez a hióbi szemétdomb. Házasságtörő asszony, tékozló fiú, a dúsgazdag és a szegény Lázár, Magdolna, stb., akiket Jézus megbocsájtó, résztvevő jóságának, igazságosságának bizonyítására felhoz, mind előfordulnak sorsában. Legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a házasságtörést apja követi el.

Sorsán keresztül nézi a népet is. Zárkózott egyénisége e tragédia révén kap elevenebb kapcsolatot az élet nyomorultjaival. „A költő és a nép” gyakori jeliséje, Jézusról elmélkedve is sokat beszél az elnyomott népről, a humort is lentről származtatja, mondván, hogy a nagy humoristák viskóban születtek, s petőfies hévvel emlegeti, hogy a nép az emberek többsége, nem a dandyk. Arany néhány balladájából, kivált az *Ágnes* asszony-ból, a nép esdeklő szavát hallja ki.⁶ E képtelen állítást csak akkor érthetjük meg, ha

⁵ Győr. 1890.

⁶ Művészetek humora. Új Idők. 1875. 8. sz. — A humor pszichológiája. Arany mint humorista. Fővárosi Lapok.

anyjára gondolunk. Ezzel a szerencsétlennel a legszörnyűbb igazságtalanság esett: hamarosan elbocsátották a szolgálatból, elvették tőle a gyermekét. Zmeskal Juditnak, Reviczky édes mostohájának egyetlen kegyetlen cselekedete volt ez. Veronika, a kis cselédlány, beleőrült. Reviczky egyszer látta gyermekkorában rokonainál. A kertben játszott épen, Veronika hozzászaladt, pár krajcárt nyomott a kezébe, váltig azt hajtogatta: „Én vagyok a maga anyja”, virágot szedett neki s aztán vissza-visszatekintve örökre kiszakadt az életéből.⁷ De tovább élt érzésében s a nép iránti arisztokratikus közönyét olvasztgatta. Megható, hogy épen Reviczkyt, akit költői iránya, túlzottan, szembekapóan hirdetett kozmopolitása miatt a népi, nemzeti fölött állónak tart a közfelfogás, ilyen keserű szálak fűzik a néphez. A nyomornak is nagy szerepe van a humorról való felfogásában. Általában a szegénység, elhagyottság szerinte könnyen humorosnak számít. Munkácsy rongyos alakjait, a németalföldi iskola nyomor-képeit többször emlegeti mint a humor pompás érzékeltetőit.⁸

A materializmust szintén élményszerűen, önző egyoldalúsággal kapcsolja „tanába”. Ő semmiféle elmélettel nem foglalkozott sokáig, az „anyagelviséggel” legkevésbé. De kapóra jött neki az „új” világnézet illúziótlansága, a szakítás minden vallási ábránddal, dogmával. Ez teljesen megfelelt akkori hangulatának. Egy világ omlott benne össze, a régi, tételes hitű világ, a régi vallás, melynek emberei a természetes gyermeket, minden vallásosságuk ellenére, más szemmel nézik. S Reviczky más szemet akar adni az emberiségnek, új vallást, a természet vallását, mely nem tesz különbséget ember és ember közt. S Renanra hivatkozva, papnélküli vallást lát Jézus tanaiban. Formák ezek csupán, hogy a maga keserűségét önthesse beléjük s különös világnézeté gyúrva, nevet adjon neki és „humornak” nevezze.

Közben a maga képmására festi azokat az írókat is, akikről — mint túlnyomó részben érzelmi lény — gondolat-támasztékot keres. Ma már, annyi idő múltán, jól kivehetni ezt.

Reviczky tehát nem gondolkodik a humorról, hanem — érez. Nem az esztétikus beszél belőle, hanem az esztétizáló lírikus. Seholy egy objektívabb, tudományos higgadságú kijelentés, annál több ömlengés, színes képekben, kölcsön gon-

1874. 231. sz. „Humoros, negélyzetlen szájalom beszél e ballada mindenik sorából.” A humanizmus balladája; „azon mély igazság van benne kifejezve, hogy a bűnösre vétkének tudata hozza a legsötétebb fájdalmakat. Ez ama lakolás, mely minden emberi büntetésnél borzasztóbb s mely alól világi hatalom fel nem oldhat”. (Ágnes asszony. Temcsi Lapok. 1876. febr. 11.)

⁷ K i k e t h o z a n é g y k ö t ő s c s é z a (regényből). Röpke ívek. 1877. 7. sz.

⁸ A h u m o r p s z i c h o l ó g i á j a . M ű v é s z e t e k h u m o r a s t b .

dolatok s a maga kedélye érzelmes keveredésében. Amit Addisontól, Vischertől, Jean Paultól s másoktól idéz vagy egyszerűen hivatkozás nélkül átvesz (ami gyakori jelenség nála), csak egy-két pont körül forgás: a következtetés — a rendkívül bonyolultnak vallott és még inkább annak ígért problémához képest — elég egyszerű, egyhangú. Forrásaiból csupán csak az érdekli, ami önös, sebzett egyéniségéhez illik, amit magában is érez vagy képzel. Mily forrón hangoztatja, hogy a humor a szív adománya s elsősorban a kedélyből folyik! Szív, kedély, igazságszeretet, őszinteség, részvét; pillanatnyi harag a világ romlottságán, aztán hirtelen megbékélés egy magasabb szempontból: Reviczky kedves szólalmai, motívumai. A „harag” azonban, melyet Addison Immorképletéből vesz át, neki nem elég erős: nagyon egyénien Vischer szavát is használja: az „undort”. (Sein Schmerz ist so allgemein, wie seine Begeisterung, ja der tiefste Ekel und Überdruß an der Welt. Szelíd természete egyébként itt Jean Paulhoz hajlik, vele érvel, bár Vischer szerint téved az. Jean Paul úgy okoskodik, hogy a humorista undorából megbocsátó részvét azért támad, mert másokban, az egész emberiségben is hitványságot érez. A szigorú Vischer szerint ezért még inkább fel kellene háborodnia.⁹

Érdekes, hogy Ben Jonsontól is olyasmit idéz, ami a saját természetére nagyon rávilágít. Ben Jonson ezt mondja a fiziológiai humorról: híg, nem bír állandósággal. Reviczky Carlylere is hivatkozik: az igazi humor érzelgősség, a legáltalánosabb, legmélyebb jelentésben. Sőt meg is vallja ezt az olvatagságát: Shakespearénél, Boznál sohasem nevetett ott, ahol igazán humorosak s nem tartja egészen lelki betegségnek, sírhatnámság jelének, hogy pl. Arany *Érzékeny* búcsúját szentimentális, majdnem pityergő hangon szokta olvasni, bár, mint mondja, rövidlátó versgyűjtőink az élces, furcsa költemények s tréfás darabok firmái közé szokták sorozni, mint egy másik nagyszerű, pathologikus költeményt, Vörösmarty *Vén cigányéit* is (A fiatal Reviczky Vörösmarty hatyúdálában is humort érez: ő minden tragikus válságot a magáéval azonosít).

Szemére veti még a szakembereknek is, hogy a humor jánuszfejének csak egyik arcát látják, a vigyorgót; a másikra, a zokogóra nem ügyelnek. Úgy látszik, számára meg ez a zokogó arc a fontos, s a mosoly, mely a humorban felszabadulást, megkönnyebbülést, harag nélküli megbocsátás-félét, a körülményeken való úrrá levést jelent, nála nem más, mint a zokogásnak szelíd, érzelmes sírdogálássá enyhülése. A hullámzás, mint a változásnak egyik szép természeti szimbóluma, nagyban foglalkoztatja mulandóságérzetét. Kapva kap

⁹ Fr. 111. Vischer: Aesthetik. 1846—58), I. rész. 2. szak. 455 1.

azon, hogy a humorista az állatokat, sőt a lelketlen dolgokat is bevonja humora körébe; Reviczky csak fokozza az így kínálkozó sejtelmes élményeket. *A humor pszichológiájában* olvassuk: Dickensnél a romlott óra gépezetét néző kis gyermek nemsokára meghal, s mi értjük, miről fecsegett titkos és csodás történeteket az ablakai előtt elsiető hullámok moraja. — A humor-töredék tengerparti jelenettel kezdődik, a hullámok moraja s a költő tűnődése elmúlt évein stb. egymásba olvad.¹⁰ — A vizek játéka két leghíresebb versében is fontos szerepet kap (*Pán halála, Salamon király álma*). *Lenau Blick in den Strom* c. versét is lefordítja, stb. stb.

Érthető, ha általában a lány kedélyeket tartja többé-kevésbé humoristának vagy a humorra hajlamosnak. Ezek még az igazság kemény szavú bajnokainál is kedvesebbek neki. Bret Harte már korán kedvenc írója, nyilván mert a természet gyermekét védelmébe veszi az élet mesterséges leikéivel szemben, egyébként nincs sok szava róla. Épígy Bérangerről sem, akit pedig — pályája elején — szinte egyedüli „humoristának” tart a déli írók közt. Annál többet beszél Aranyról, Puskinról, Turgenyevről is. Byronból hamar kiábrándul, nyilván szertelensége miatt. Aranyt nagyon magához lágyítja.¹¹ Turgenyev, Puskin már közvetlenebbül jutnak a szívéhez. Abban a mindent apróra megvallót szereti, a látszatra rideg, valójában érzékeny szívű embert. Szinte lírai hangon áradozik róluk, megkapta bennük az első szerelem, ahogy maga nevezi: „a szív bimbókora” elmulasztásának s e kedves emlékeknél meghatódva időzésnek érzelmes s egy kis blazírsággal árnyalt rajza. Ez adja számára az *Anyegin*, a *Tavaszi hullámok* (nála még: *Tavaszi áramlatok*) különös varázsát. Múlt-, mulandóságérzete amúgy is erős, mint afféle minden jelentől szívesen elfordult léleké. Már maga az emlékezés humorérzetét ébresztgeti. Pl. humorosnak tartja a *Füst* azon jelenetét, mikor a mindenben csalódott, hazatérő Litvinov, a lokomotív kavargó füstjét szemlélve, az élet füst-voltára gondol. Így humoros neki Longfellow *Lábas* órája, nyilván a „mindörökké, soha többé” érzelmes szavak miatt. Poe *Hollóját* szintén a humor egyik nemének érzi, fiatalon. Másutt bőven magyarázza, miért: a szobába repülő holló a szerelem, mulandóság, halál és örökélet érzelmét kavarhatja fel a költő szívében.¹² Mulandóságérzetébe mindig valami nagy szerelem is belejátszik. Pl. Shakespeare sokat emlegeti, mégis *Hamlet* mondhani egyetlen igazi képviselője Shakespeare-kultuszának. *Athéni Timon* csak arra

¹⁰ R o m o k : egyik első regénypróbálkozása. K o r ó d a Miklós szíveségből ismerem.

¹¹ E dolgozatomat: R e v i c z k y és A r a n y (Budapesti Szemle, 1938. november).

¹² A múlt költészeté. Figyelő. 1874.

jó, hogy a humor minden végtelenséget egyeztető természetének rajzánál felhasználhassa.

Mulandóságérzete természetesen összefügg megrongált egészségével is. Nála a halál gondolata, ha jó ideig csak kacérkodik is vele, állandó életérzés, a temetői hangulat jórészt megszokott valami, egyáltalán nem borzongató. *Margit szerencséjében* egyenesen „barátságos, kedélyes” helynek nevezi a temetőt. *Toldi estéjét* ezért érzi humorosnak, Aranyt magát idézve: a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű.³³ Azon kevesek közé tartozik, akik *Az ember tragédiáját* nem találják lehangolóknak.¹⁴ Egész világnézete, költészete megokolja ezt. Az emberiség kihalása, „az a vég” kevésbé fáj neki; felemelően hat rá az ember küzdelme és bukása, újra meg újra ébredő hite, alkotó vágya nemzedékeken, korokon keresztül.

Az elsatnyulás, a beteges általában éltető eleme Reviczky „humorának”. Jókai szerinte „nem is konyít” a humorhoz. Nagy termékenysége, népszerűsége, iránta érzett személyi ellenszenvé mellett bizonyára egészséges egyénisége is félrevezethette, ingerelhette ítéletét. Victor Hugóban, fiatalora bálványozott írójában sem érez humort, valószínűleg hasonló okból. Zolától is ezért idegenkedhetett (erős naturalizmusán kívül), pedig ugyancsak az „elnyomottak” pártján van az. Neki elsősorban az élet megtörtjei, a nagy, lemondó szerelmek, válságok, megrázkódtatások révetegjei, a mosolygó aszkétalelkek a kedvesek s ezekben hamar humort sejt.

Sok kompilációja van a humorral, többnyire ilyen fogalmazásuk:

A humor a lábbal tiport, hiába keresett eszményiség torzképe, csukott szemű, merev halottja: jobb részünk ott áll a ravatalnál és zokogásba tör ki a felett, hogy ez a vége a világon mindennek, egyenlő semmis minden. (*A hámor pszichológiája.*) Egy másik érdekes kompilációja szintén az elmúlásból indul ki:

Itt az ősz megint. A hervadó fák sárga levelei mutatják, hogy a természet is tud blazírt lenni. A falu lúdjai gágogva röpködnek nehézkes szárnyaikon s a Vojtina kisöccse már küldözgeti a lapokba őszi dalait. Botommal a homokot túrva, egymagam ülök a kertben s mint koldusének zsong fülemben sok-sok foszlányos dal. Ez a halálcsönd, ez az unalmas szürkeség gondolkodóvá, merengővé tesz. El-eltünődöm, mily nevetséges összevisszaság ez az élet. Milyen mulandó az erény és bűn, a gyönvör és bánat, az élet és dicsőség. Földünk azért csak tovább futja megszokott, unalmas útját és zürzavarja, komikus tarkasága, melyben a szenvedőnek jajkiáltása s

¹³ Arany mint humorista.

¹⁴ Századunk pesszimizmusa.

308. 1.

¹⁵ Magyar Szalon. 1884. 362—368. l.

a dőzsölőnek örömhahotája egy kórusba olvad, mulattatja és keservvel tölti el a költőt egyszerre. Kacag az emberiségen s megsiratja az egyes embert. E két érzelem keveréke a humor. (*Arany mint humorista.*)

Egy alkalommal a „humoros” szót ajánlja a „humorista” helyett,” de aztán megfélekedzik róla s később is felváltva használja mindakettőt. Összefolyt benne e két fogalom, mint ahogy humorosnak s egyben humoristának is érezte magát. A „porbasujtott gyermek”, ahogy ő első feljajdulásakor nevezi magát, egyelőre nem akar törődni semmivel, sem jövővel, sem jelennel s vakon rohan minden örvénybe s el fog veszni nyomorultan, mint Budapestről Gáspár Imrének írja.¹⁵ De nem tragikus lélek, szenvedésre, túrésra van teremtve. — Én többé költő nem vagyok! — sóhajt fel rezignáltán. — Üres szív, lethargikus kevély (kedély?), örökös unalom... Elveszni, elsenyedni... de nem meghalni!..¹⁶ Érti, hogy a humorista nem lehet öngyilkos. Az is erősítgethette, hogy származásáról mégsem tehetett, nem ő az oka a föltnak. Mentsvára lesz a humorra törekvés megnyugtató érzése. Korán ráeszmél természetének végletes, végzetes vonásaira, s valóságos küzdelem indul meg benne, hogy lehiggadjon, partra szálljon. Nyilván kedves esztétikusánál, Vischernél olvashatta, hogy ifjú nem lehet humorista; szerinte nő sem. De már idézgeti Arany versét (később is elég evakran):

... Nem évek száma hozza
— Nem mindig — a vén kort elé,
Kevés esztendők súlya szintűgy
Legörnyeszt a mély sír felé.

A humorista, mint mondja, „kedélyöreg” s ő annak érzi magát. Gyermek! gyermek! már tíz éves korom óta nem vagyok az! — írja barátjának.¹⁷ Máskor ezüsthajú aggastyánnak érzi magát, kit szenvedés, tapasztalás idő előtt bölcsé tett.¹⁸ Vischertől is szenvedéllyel idézi: a humor a magunk átélte küzdelem gyümölcse. Ezúttal Greguszt is megbecsüli, egy neki kedves kijelentéséért.

Természete, sorsa valóban predesztinálta rá, hogy a humorral foglalkozzék. Személyes, tapasztalás, ha egyoldalúan is, bőven kijutott neki. Tizenkilenc éves korában katasztrofá éri ezt a finom, dekadenciára hajló idegrendszer. Származásának kipattant titka egy életre elkeseríti, de meg is edzi. Már korán a legnagyobb csapást kell elviselnie, így aztán később nem volt számára kibíratatlan semmi. Élete nagyrészt „szemlélő magányban” folyik, gyermekkorát roko-

¹⁵ 1874. jún. 13. Debrecen (napilap) 1889. júl. 18.

¹⁶ 1874. május 7. Ország-Világ. 1893. 1. sz.

¹⁷ U. o.

¹⁸ *Levelek egy leányhoz.* Új Idők. 1875. aug. 7.

noknál tölti, anyai szeretetről nem tud, szülei korán elhalnak s lassanként kikopik a rokoni környezetből is. Attól fogva, hogy magára marad, alig van — nélkülözésektől meg-megszakítva — hat esztendeje, mikor nem koplal. Ebből a hat évből is le kell számítanunk betegeskedésének, halálra készülődésének nem csekély idejét. A többi: reménytelen kilincselés, ideig-óraig biztosabb munka valamelyik lapnál, folyóiratnál. Van, hogy egy gazdag barátja korhely cimborának magához veszi, különben éhezni hagyja; vagy megtűrik egy díványon, mivel szállása gyakran nincs. Megesik, hogy nyáron is téli kabátban jár; hónapokig nem eszik meleg ételt, egy ízben teljes hónapig nem válthat fehérneműt, ruhája, cipője rongyos, valósággal mezítláb kénytelen járni. Ha természete szerint túloz is panaszaiban, félenyi még bőven elég ebből nyomornak. S erről a költőnkéről újságotla annakidején egy külföldi szépirodalmi lap, hogy nyaralásából fővárosi palotájába érkezett! Természete azonban alkalmas a hánytvetett életre, s Reviczky felsőbbrendű hivatást csinált ínségéből, élheterlenségéből. Amit fiatal fővel a humorista életéről, a társadalommal szemben tanúsított magatartásáról gondol, mintha egészen magából vette volna, annyira megérezni későbbi művein is. Anélkül, hogy délibábos lélekelemzést végeznénk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül: egyszerre fentről s lentől jött. A tünődésre, tépelődésre hajlamos poeta sokat gondolkodhatott ezen. Sorsa bőven adott rá alkalmat, hogy korán elmélkedjék földi dolgok semmiségéről, a végzet lehangoló, de kétségbe nem ejtő voltáról.

Ilyen alaptermészettel, életkörülményekkel megáldva-
verve aztán nem volt nehéz, hogy az egocentrikus Reviczky-
nek az oly forrón elképzelt „jézusi humor” vérévé váljék
s általánosnak szánt „humor-tana” merő szubjektivitással.

Jézus megértő volt a bűnnel szemben, az erény gyanak-
vóvá tette — ez a humorról írt dolgozatainak egyik pillére.
Majd azt hangoztatja, hogy nagyszabású szellem rendszerint
optimista a bűn, pesszimista az erény megítélésében. Aztán
egyszerre csak első személyben hirdeti: Az erény gondolata
pesszimistává, a bűn optimistává tesz. Így öltözik bele Re-
viczky Jézus szerepébe.

S a természetes gyermek elindul a humorista útján. Füg-
getlenség, szabadságvágy, ingadozó társadalmi helyzet, jó és
rossz iránt egyaránt fogékony, igazságérzettől, részvétől
áthatott kedély stb., vagyis amit egyénien a vérbeli humorista
főbb vonásainak érez, úgy találja, benne is megvannak.
Azt mondja egyszer, hogy a humorista nem beszélteti közvet-
lenül a maga énjét, egoizmusát, annál többször adja magát,
a saját gondolkodásmódját, érzelmeit, sőt életrajzát is idegen
személyek szájába. A *Humor és materializmus* bevezetésében
mindjárt önmaga egyéniségét rajzolja, fejtegetéseinek előre-
vetett illusztrációjaként. Ez az „idegen személy” egy Hiribéri

nevű jófiú, aki kedélyesen tudja elmesélni a nyomor iskolájában átélt „kalandjait”. Reviczky úgy állítja” be ezeket a kalandokat, mintha egyenesen magától Hiribéri ő bohémságától hallotta volna. Különös dolgok esnek ezzel az ifjúval. Karácsony reggelén süket háziasszonya kijelentette, hogy nem lesz tovább a bolondja, vagy fizessen már egyszer lakbért, vagy takarodjék ki a szobájából. Hiribéri kalapját szemére vágva elhagyja hónapos szobáját; rongyos kofferét adósság miatt lefoglalták. Csak két-három napra való pénze van, ezért úgy határoz, hogy a nappalt kávéházban tölti s a másnapi örömnéppel reggelét éjjeli mulatóban várja meg. Éjféle feltizenkettőt mutat a Kammon kávéház órája, mikor a lump a Hatvani-utcába tér. Az emberek misére igyekeznek, de a templom zsúfolva, s ő különben sincs áhítatos hangulatban, tehát vígan a Ferenczybe tér be. Vegyes társaságban, társadalomból kirekesztett nők közt egyedül, a legelnagyoltabb zugban elmélkedik Jézus fényes csillagáról, a karácsonyfa ártatlan örömeiről s azoknak együgyű boldogságáról, akik még hisznek. Ellágyul emlékeitől s talán attól a tudattól, hogy ma a legárvább is ünnepel, erőt vesz magán, újságolvasással akarja átvirrasztani az éjszakát. Bóbiskol, s közben egy szőke, nagyon piros kisasszony tréfálkozni kezd vele. Hiribéri azt füllenti, hogy reggel elutazik s ébren várja meg a reggelt, nehogy elkéssék. Szunnyadozásából durva kéz rázza fel. A pincér. Háromszoros borralalót ad, hogy ne háborgassák. Reggel hét óra tájban sáros cipővel, beütött cylinderrel, fésületlenül és mosdatlanul ballag a Kammon felé, halkán dúdolva magában:

Jaj, Istenem, be restellem,
Hogy reggel kell hazamennem.

Reviczky a jövő század emberének nevezgeti ezt a Hiribérit, azon világnézet valódi típusának, mely a materializmus tanaiból, a modern etikából s a legújabb bölcsélet tényeken alapuló, tehát jogos pesszimizmusából fejlődik s mely a költészet sugaraitól bearanyozva humor néven csitítja az emberiség mind leplezetlenebbül feltáruló nyomorát. S a következőkben foglalja össze e „különös ember” jellemrajzát: jó fiú, ellensége minden előítéletnek, béke- és emberszerető, sorsával nem sokat törődik, s mégsem akar meghalni; élete csupa tévedésből áll, de hibáit belátja és szenvedése miatt nem okol másokat. Fatalista, amennyiben erényt és vétket, a fölmagasztosulást s az elbukást végzettszerű szükségességnek tekinti s quasi megnyugszik a rosszban is. Nagy egoista, de embertársainak, mint önmagának, csak jót óhajt s nem akar emelkedni mások romlásán. A szeretet lángja nála langyos érzelem, viszont a harag, gyűlölet, káröröm nem ismert, soha nem érzett indulatok. Szerinte a társadalmi erények legelseje a *humanitás!*

Íme a „krisztusi humor” egy századvégi léleknek, a „jövő század képmásának” alakjában megtestesítve.

Nagyon is átlátszó inkognitó. Aki Reviczky életét, költészetét csak egy kicsit ismeri, azonnal ráismer a „betört cilindert” Hiribériben magára a költőre. Reviczky szenvedélyes önarcképfestő s minden alkalmat felhasznál, hogy magát különféle, egymással mégis annyira rokon pózokban, közvetve vagy közvetlenül bemutassa, s ha helyünk volna, egy tucatot is idézhetnénk ebből a galériából. Elég, ha Gáspár Imréhez születésnapján írt ön jellemző leveléből említünk néhány adatot, mely a narcissusi hajlamú poéta saját lelkében végzett szenvedélyes kutatásról beszél. Mint az egocentrikusuk titkos megelégedésével, de némi önnevelő célzattal is mondja: konok akaratú, kevés a jelleme (psychologie), de annál több a kedélye, csupa kedélyből van konstruálva, világnézetére büszke, szeret minden szépet, bár belátja sok dolognak hiúságát. Jellemgyöngeségét, erélytelenségét emlegeti, ingatagságát, női gyávaságát. De szerencse, hogy mindezt belátja! Mindent a szívéből szeret, utálja a hízelkedést, csúszást-mászást, nem gondol a jövővel, csak a „világba él”. Büszke, de csak a neveletlenséget, tudatlanságot, kufárkodó szellemet, prózai romlottságot, hígvelejű dandységet, arrogáns nyárspolgárságot nézi le, tudja a népet sajnálni, megénekelni anélkül, hogy vele conversálni szeretne, szívből gvülöl minden zsarnokságot, a szabadságot bálványozza, sokat beszél a gyűlöletről s practice mégse tud senkit igazán gyűlölni, mindig őszinte.¹⁹ Látni ebből, hogy Hiribéri, aki Reviczkynek „a múlt év egyik szürke novemberi délutánján” a karácsony-éji kalandját elmesélte, mégpedig „csaknem szorul szóra”, egyik Reviczky-önvallomás a sok közül. De a költő nem éri be ily rövid önportrékkal, neki „életrajzát” is „idegen személy” szájába kell adnia, mint afféle humorista-ambíciójú lélekelemzőnek. Hiribéri portréja így kerül bele majdan önéletrajzserű elbeszélésébe, az *Apai örökségbe*,²⁰ melynek hőse, kis- és nagy vámosi Fejérházy Tibor nem más, mint Hiribéri maga. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint vázlat és kidolgozás, Hiribéri karácsony-éji kalandja (Reviczky szomorú karácsony-éji emléke) szinte változatlanul megvan az *Apai örökségben*. Tiborban már alig fogunk ismeretlen vonást találni. Ahogy a költő többek közt” jellemét sommázza: minden szép^és jó iránt a legfogékonyabb lelkületű, szíve tele van szeretettel és szánalommal a küzdő és szenvedő emberiség iránt, fogékony mély és lángoló szerelemre, gyöngéd, igazságszerető, minden bűnnek és hazugságnak esküdt ellensége, nagylelkű, szabadságszerető, szelíd, irgalmas szívű, stb.

¹⁹ 1874. ápr. 9 Debrecen. 1889. 138—40. sz.

²⁰ Utolsó kiadás: Magyar Könyvtár.

II.

Semmi kétség: A Jézus-materializmus-Schopenhauerkapcsolat alján Reviczkynek zseni-öntudata forr.

Korán felveti a kérdést: mi a zseni?²¹ Annyi nagybecs-vágyú kijelentés után, amennyit gyermek- és serdülő korából ismerünk, ez természetes. Már fiatalon a legnagyobbak közé vágyik s előre helyét keresi a hazai és a világirodalomban. Érti, hogy kivételes lény, s az a csapás, mely tizenkilenc éves korában éri, még inkább fokozza nagyravágyását.

A zseniről is páros dolgozata van, akárcsak a humorról. Ezek is fiataalkori művek s feltűnő koraérettséget, művelt-séget, előkelő világnézetet mutatnak. Körülbelül úgy viszony-lanak egymáshoz, mint *A humor pszichológiája* a *Humor és materializmus*hoz. Reviczky, mint egyik levelében meg-vallja, önmagát veszi mintául a zsenihez. Azzal érvel, hogy mindenki a legtökéletesebb lény önmaga előtt; ő is így nézi magát, saját érzelmein keresztül szemléli az egész világ érzel-meit s a maga kedélyéből „tákolja össze” a zsenielméletét.²² Láttuk, mennyi személyi vallomás van a humorról való néze-teiben. Érthető, ha a zseni ábrázolása közben is folyvást önmagába pillant. Annál inkább, mivel szerinte a humor és zseni, legtisztább mivoltukban, egy ugyanazt jelenti, ő a hu-moristát tartotta a költők költőjének.

A zseniről írt első dolgozata, *Szenvedély és világfájda-lom*,^{2*} épen azt a különbséget elemzi, mely a valódi s a gyar-lóbb zseni közt van. A másodrangú zsenit „passzívának nevezi. Azt mondja, hogy igazi zseninek a „megfontoltság” elmaradhatatlan feltétele. Minden nagy poéta hajlamos a világfájdalomra, de van egy balzsamuk, mely sebük fájdalmi enyhíti s megtanítja őket a türelemre, az élet higgadtabb szemléletére. Nagy betegség a világfájdalom: a melancholia lábadozás ebből a nagy betegségből.

Nincs nagy költő melancholia nélkül. Az az igazibb költő, aki nemcsak látja, hanem be is látja az emberiség nyomorát: aki tudja, hogy erre nincs Messiás és mégis megnyugszik a világrendben. Megismerni a világ haszontalanságát csak nagy, kibékülni vele csak nagy és bölcs lélek képes. Belátás nélkül a költő a szenvedély rabja; így támad a világfájdalmas zseni, a passzív zseni: nagy fájdalmat érez ugyan, de annak okozóját, a bűnt nem látja, hanem az emberiséget vádolja szenvedéseiért. A poéták közt ezek a „zseniális” poéták a legboldogtalanabbak, sok halt meg köztük kicsapongás folv-tán. Lelkükben jó és aljas vágyak vegyülnek egymással s

²¹ „Mit tart ön a zseni ismertető jeleninek az életben s különösen az ifjúságban?” (Gáspár Imréhez, Léva, 1873. aug. 8. Ország-Világ, 1893. január 1.)

²² Osváth Gedeon: Reviczky Gyula. 1905. 65—66. l.

²³ Figyelő. 1876. 9. sz.

a belátás von közjük határt. Ez a reszketegség, ez az ingadozás a jó és a rossz közt még a formára is kihat: a világfájdalmas költők többnyire pongyolák.

Az önelemző Reviczky beszél itt. Egyik változata ez önmagáról való analízisének, az egy „pongyola” jelzón kívül, hiszen ő a formának még gyengébb verseiben is buzgó ötvöző] e. Még a hangnem is ráváll: olyan részvétellel szól a passzív zsenikről, a világfájdalmasokról, mintha magát siratná bennük, állhatatlan természetét, mely becsvágyának annyiszor útját vágja. Akiket a zseninek erre a fajtájára felhoz (Musset, Heine, Schubert, Grabbe, Shelley, Poe, Swift), jórészt alkalmatlanabbak rá, mint saját maga.

Ismerjük költészetéből s egyéb írásaiból is, mennyire dolgozik benne a lelkiismeret. Sohsem győzünk szenvedélyeinken — kiált fel egyik versében, mintha csak „passzív zseni” voltán keseregne. (*Tűnő ifjúság.*) Máskor így vall:

Mohón élveztem, kábultan, vakon,
Akármivel kínált az alkalom.

(Bűnhődés.)

Egyszer meg öndicséret-öngáncs holtpontján jegyzi meg:

Beh jó, hogy óriási önzés
Lakik szívembe mélyen ...
S mást vádoló kevélyen.

(Emma ciklus.)

Mindezt valami derű kíséri, Reviczky önelemzésének oly gyakori társa, a megnyugvás érzete, mely abból támad, hogy látja és mustrálja magát. A bűn ténye sokat foglalkoztatja, s annak felelőssége is. Rögtönítélő bíróságot hordoz magában, melynek szavát gyakran cinikus közönnyel némítja el, de ilyenkor is érezni, hogy fájdalmas élmény az. Mentsége: kiszámíthatatlan természete, hangulatossága, mely annyira alkalmas a tévedésekre. Az ártatlanul bűnözés Reviczkynek egyik gyakori gondolata: a tapasztalatlan ember könnyebben belesodródik a vétekbe, mint az életben felvértezett, óvatos, szerencsésebben berendezkedett lélek.

Árlatlant érjen bár, a szenvedés
Mindig a bűn képében jelenik meg,

sóhajtja egyik versében. (*Jób siralma.*) De azt is érzi, hogy maga is hibás; ez végigvonul egész líráján, sőt elbeszélő művein is. Lelkifurdalásának első igazi forrása a budapesti szárnypróbálgatás kora, tizenkilenc éves fővel. A büntudat, bűnbánat ettől kezdve szinte állandó életérzés nála. A *Romok* bevezetésében „bűnéről” hallunk, anélkül, hogy határozottabban tudnánk róla; talán a költőnek lenne a legnehezebb részleteznie: sok elmulasztott, elpocsékolt munkaalkalom, kitarthatásiány, stb. nyomja a lelkét. *Levelek egy leányhoz* c. érzelmes bölcselkedésében is bűnét emlegeti stb. stb. Korán

ráeszmél, hogy „felelőtlen” lélek s ok nélkül van nagyra „bölcsségével”. Említett leveleiben éppen tanácsokat osztogat, azok módjára persze, akik maguk szorúlnak rá legjobban ilyesmire, s hirtelen észbekap, mintha „drága szelleme”, Schopenhauer, fenyegetően emelné rá kezét: Ez hát a te belátásod, mellyel önmagad és mások előtt annyszor dicsekszel? — Mennyiszor vallja meg állhatatlanságát s a bűnt, mely higgadtabb óráiban is fenyegeti! Állandóan visszaeső lélek, de ébren van javulási szándéka is, s ez a harc szinte előttünk folyik Reviczky vallomásaiban. Angyal János Dante-fordításával kapcsolatban szenvedélyesen tiltakozik az ellen, mintha a bűntől nem lehetne megszabadulni. Hagyjuk ezt! — kiált fel ingerülten a nagy önnevelő és vezeklő, javulni akaró.²⁴ Mind a „humor” felé igyekvő lélek megnyilvánulása ez, az ő sajátos felfogása, életérzése szerint.

Van egy kis dolgozata: *A jellemről*,²⁵ mely bátran a *Szenvedély és világfájdalom* egyik fejezetének számíthatna. Ezúttal a költő és nem költő közt von (nagyon merev) határfalat, lélektani s nem erkölcsi értelemben (mint ahogyan önjellemezésében is teszi), a költőt jellemtelennek, a másikat jellemesnek nevezve. Ismét paradoxonnal állunk itt szemben, kölcsönvett paradoxonnal. A jellemtelenség: következtelenség, de erény, még pedig alkotók erénye. Mert ahogy a jellemes ember még mindig rossz lábon állhat a morállal, a jellemtelen a legnagyobb erkölcsi problémákat is átérezheti. Nő és lángész egy ponton érintkeznek: a jellem (vagyis a következetesség) hiányában. Reviczky itt is a humor közelében jár. Még csak azt kellene mondania, hogy a jellemtelennek (azaz a költők, művészek) a „Besonnenheit” uralma vagy hiánya szerint aktív vagy passzív jellemtelennek, s a világfájdalmas és a humorista zsenik világában volnánk.

Reviczky itt is magát mintázza. Amit a jellemtelenség (vagy a Gáspárnak írt önvallomás hangján szólva: „kevés jellem”) sajátoságaiul felhoz, tipikus Reviczky-vonások: nőies természet, lelki puhaság, „világba élés”, jószívűség, hangulatosság, stb. A humanitási eszmék, a materializmus eszméi is szóba jönnek megint, mint amelyek az emberiséget megfosztották rendíthetetlen szilárdságától s a humor talaját készítették elő a lelkében. S újra halljuk, hogy az igazi költőnek a szív bűnös és magasztos gerjedelmeit egyformán kell kutatni: mennél több állapoton ment keresztül, mennél ingadozóbb a társadalmi helyzete, annál nagyobbat alkot. Ez a nagy alkotás nyilván a humor.

Másik dolgozata: *Az ambícióról*.²⁶ Egészen fiatalon még hétköznapi értelemben használja ezt a szót. Csak ambícióból

²⁴ Magyar Dante. A Petőfi Társaság Lapja. 1878. 11. sz.

²⁵ Új Idők. 1875. 4—5. sz.

²⁶ Röpke ívok. 1877. 8—9. sz.

(nem lelki szükségből) dolgozik, mint Gáspár Imrének írja.²⁷ Később a legritkább lelki tulajdont érzi rajta: zsenit. A dolgozat tele van idézettel, hivatkozással. Egy sereg színes közhely s a maga nagyságának közvetve éreztetett tudata. Az „aktív” zsenikről szól, sok erényükről, kevés gyarlóságukról, a „belátás” mestereiről, a földiségen győzedelmeskedő vértanukról. A humor világa ez, Reviczky elgondolása szerint beállítva. Természetes, hogy Jézus nagy szerepet kap: benne, aki a világ világosságának nevezte magát, tetőfokát érte az ambíció, ő érdemli meg legjobban a próféta, a vátesz nevet. S példákat idéz Jézus kijelentéseiből, melyek felsőbbrendű zseni-voltát igazolják: Az én időm még nem jött el, a ti időtök pedig mindenkor jelen vagyon. Ti innen alulról vagytok, és onnan felülről vagytok. Ti e világból vagytok, én nem vagyok e világból. Dicsőséget az emberektől nem veszek, stb. Jézust a legnagyobb költőnek tartja, a nyolc boldogságról mondott igéit a legszebb költeménynek.²⁸

E kétféle, aktív és passzív zseni rajzát egyéni páthosszal adja Reviczky. Az egyikben szikrázó zseni-öntudata beszél, a másikban meg önmagában való kételkedése, hibáinak lelkiismeretes számonvevése látszik. A századvégi titánkodásnak érdekes jelensége ez egy nagyralátás és csüggettség közt ingadozó költőben. Mikor a lélek elesettségét rajzolja, nem győzi halmozni a gyarlóságokat, bár ekkor is kivételes lélekről beszél, egészen a maga sorsa tükrébe pillantva.

Azért ez a „zseniskedés” mégsem válik számunkra émeletítővé. A legfennhéjázóbb ember is rokonszenves, mikor mea culpát mond; az öntelt Reviczkyben mindig ott lappang s előbb-utóbb meg-megszólal a bíráló, gyarlóságait leleplező s szenvedéllyel valló szkeptikus is. Higgadtabb hangulatban „passzív zseninek” tartotta magát, aki épen éber öntudata, önismerete folytán egyre a „belátás”, a „felsőbbrendű világnézet”, a humor birodalmába igyekszik. Már pesti nagy nyomorában, tizenkilenc éves fővel írja Koróda Pálnak: nem ideáljai többé az úgynevezett „zseniális” költők, hanem a zsenik, minők Molière, Shakespeare, Goethe, Arany. Goethe kivételévei a „humorért” szereti őket.²⁹

Optimizmus és pesszimizmus c. dolgozatában,³⁰ melyet érettebb fővel írt, szintén megvan a végletességre való hajlam, de végül itt is a középút felé törekszik. Az optimistát olyanak rajzolja, mint akinek soha semmi gondja, bánata nincsen; a pesszimizistát persze krónikus gyomorhurutban szenvedőnek, örökösen rosszkedvűnek: az egyik Eldorádónak, a másik

²⁷ Denta, 1876. ápr. 11. Ország—Világ, 1893. jan. 1.

²⁸ Gáspárhoz. 1876. jan. 26. Debrecen. 1889. 138—40. sz.

²⁹ 1874. dec. 1. (Koróda Pál Epilógus-ában: Reviczky Gy. összes költ. Athenaeum, 1895.)

³⁰ Pesti Hírlap, 1887. júl. 24.

Dante poklának tartja a világot. Aztán azokról beszél, akik se nem optimisták, se nem pesszimisták, tehát a legjobb világ-szemléletnek. Ilyen Goethe, Shakespeare; mint mondja, nem sokkal tudná szaporítani a kurta névsort, annyira ritka világnézet ez. Fiatal kora óta gyakran idézett szavai erre, a legfelsőbb zseni, a humorista világnézetére: *in tristitia hilaris*. Ezúttal Calderon *Zalameai* bíróját említi legalkalmasabb példaként *arra a komolyságra, mely el nem komorul*: Komoly eseményeknek, nő meggyalázásának, erőszakos emberhalátnak vagyunk tanúi, de mindez események fölött Spanyolország fényes napja ragyog s a szereplők rugékony tagjain átrózsállik a spanyol meleg vér. Sehol semmi köd, északi lomhaság s mégis mindenütt nemes, megható páthosz.

Szadunk pesszimizmusa c. dolgozatában, a Beaumarchaiskat, Leopardikat, Hamleteket, Poloniusokat, Timonokat, Apemantusokat stb. emlegetve, szintén végletes egyéniségekről beszél. Az egyik mindig rózsaszínben látja a világot, a másik semmit se vár az élettői, tehát nem is csalódhatik, talpra ugrik mindig, mint a macska, míg a harmadik elvérzik. A lélek effajta osztályozgatásában kedvét lelő elméje nihilizmusnak érzi a hétköznapi értelemben vett pesszimizmust, az igazibbat meg világbánatnak nevezi. Már Vischer elveti ezt a kifejezést, mivel nagyon lejáratták. Reviczky mint afféle lágy, muzsikális kedély, a sziszegő hangzású pesszimizmus szó helyett úgy használja, mint valami önvallomást. Aztán, mint mindig, itt is a kibékítő középső hangokat keresi, melyek az optimizmus és a pesszimizmus, nihilizmus végleteit békítgetik s emlegeti, hogy *a hamleti világbánat, a poloniusi optimizmus fölött magasan áll a humor világnézete*, még ha egy Falstaff ajkairól halljuk is.³¹

Még egyet nem szabad felejtenünk Reviczky „humor-elméletével” kapcsolatban: kozmopolitaságát. E kérdéssel már bővebben foglalkoztam, másutt.³² Most csak a lényegre hivatkozom. Reviczkynél a kozmopolitaság nem a népi, nemzeti ellen való, sőt annak továbbfejlesztője, betetőzője, világirodalmi szerephez juttatása. Szerinte a kozmopolita költő a legáltalánosabb szellemű, egyúttal a legnemzetibb. A szimbolizmusról szólva mondja egyszer, hogy az igazi szimbolista

³¹ Reviczky többféleképp használja a pesszimista szót. Egyszer hétköznapi értelemben, majd mint a világfájdalom kifejezését, máskor meg mint a végső kétséget mindennel szemben, ami elrejtí gyöngéit. Egyik bírálatában írja, hogy még a morál is filiszter-farizeus morál, ha optimizmuson alapszik: Jézus óriási pesszimista volt. (Költői elbeszélések K o r ó d a Páltól. Röpke ívek. 1877. 10. sz.) A szó jelentését mindig hangulata is árnyalja De már korán csak kiindulási pontnak tekinti, magával Schopenhauerrel is szembehelyezkedve. E szerint a pesszimizmus világfájdalom, melyből a nagy lélek a humor világába juthat, a legtokéletebb emberi és alkotói ideálhoz.

³² Reviczky és Araay. Budapesti Szemle. 1838. november.

költemény a szimbólum elvonása ulán sem vesz értékéből.” Nem fontos, tudom-e, hogy *Ráchel siralmában* a megölt kisdedek a szabadságharcban elesett ifjúság: a költemény így is szép marad. Nem fontos, hogy *A fülemilében* a magyar ember perlekedő természetét érzem-e kigúnyolva: a vers” ettől függetlenül is nagy vers. Így van Reviczky a kozmopolita fogalmával is. Azt tartja igazi kozmopolitának, ami a faji, nemzeti vonások ellenére idegen nyelven is érthető, élvezhető. Az tehát, hogy Reviczkynek hazafias költeményei is vannak, nem mentség a számára, nem enyhítő körülmény, mint maga Riedi is hitte, mert erre elméletének nincsen szüksége.³⁴ Népi-ség, hazafiság — legalább is túlzások nélkül — egyáltalában nem összeférhetetlen Reviczky kozmopolitásával, az ő felfogása szerint hazafiság és általános emberi nemcsak hogy nem zárják ki, de egy felsőbb fokon kiegészítik egymást.³⁵

Reviczky humora és kozmopolitása voltaképp rokon fogalmak. Néha talán maga is érezhette ezt. Nagy általánosságban, mindig magából kiindulva fogalmazta őket, s nagyon is egy szempontból.

A humorista Reviczky szerint a zsenik zsenije: a kozmopolita, a világköltő szintén az, a legnagyobbak közül való. A nagy humoristák fősajátóságául a higgadt szemléletet jelöli ki az alkotásban, a mindenre tekintést, az élet valamennyi tényezőjének figyelembe vételét, a legfelsőbb költői igazságszolgáltatást. Az ilyen kedély zavartalanul alkot. S mi a lényege a kozmopolitának? Általános, örök emberi eszmék, ami megint a higgadt, elfogulatlan szemléletet jelenti s hogy egy kedves szavával mondjuk: lemondást, még pedig a végletekről.³⁶

Itt a legnagyobb végletesség a fajinak, nemzetinek túlzása, önössége. A kozmopolita olyan nemzeti költő, aki faja, anyanyelve ellenére nagy költő mindenütt. Szóval a kozmopolita költőnek, hogy példáit idézzük, nem szabad faji vonásait annyira uralkodóvá tenni költészetében, hogy Homérosszá, Shakespearéré, Goethévé, Moliéreré, Cervantesszé stb. ne válhassék. Mert ezek a nagyságok Reviczky szerint az igazi kozmopoliták, s közéjük helyezi a mi Aranyunkat, mint az emberiség legnagyobb magyar tolmácsát. Réviczy érzelmes

³³ A szimbolizmusról. Koszorú. 1884. 28. sz.

³⁴ Vajda. Reviczky. Romját h y. Magyar Irodalmi Ritkaságok. XXII. sz. 96. 1.

³⁵ Arany Jánosnak (Válaszul „Kozmopolita költészet” című versére). — F o l y ó és állandó irodalom. A Petőfi Társaság Lapja. 1878. aug. 4. — Kozmopolitikus irány a költészetben. Szemle. 1885. aug. 10. — Kisnemzeti vonások. U. o. 1885. szept. 25. stb.

³⁶ Azt, hogy a zseni közvetlen szemléletből (az akarattól függetlenül alkot), Schopenhauertől veszi Reviczky, sok más gondolattal. L. dolgozatomat: Reviczky és Schopenhauer. Budapesti Szemle. 1938. augusztus—szeptember.

képzeletében bizonytalanul derengett ez a kél fogalom: humor és kozmopolitaság, de szinte egy időtől fogva foglalkozik velük. A kozmopolita szó már egész fiatal korban előfordul nála. Nem tudott végső formát adni elgondolásainak, csak az olvasó szedheti eszméit, méginkább érzelmeit rendbe. Egy nagyon érzelmes, muzsikális, széthulló századvégi egyéniség lelki zajlása ez. Végső fokon nem más, mint paradoxonokba rejtett szándék, hogy a magyar költészet végre valahára a legelső nemzetek irodalmi szintjéig jusson, legalább a lírában. Természetes az is, hogy szíve mélyén a maga kedélye és költészete az ideál, a minta ehhez a tüneményes magasságban elképzelt magyar alkotáshoz.

Reviczky „humorelmélete” sokat tisztult, módosult. De humorérzete nem változik lényegesen. Érettebb dolgozata 1880-ból, *Jézus és a boldogság*,³⁶ voltaképp fiatalkori forradalmas elméletének szelidebb képe. Jézus boldogsága: nem más, mint régebbi nyelvén: Jézus humora. *A Humor és materializmusban* monáta, hogy Jézus a boldogságot a bizalommal viselt szenvedés visszahatásának gondolta, a fájdalmat oly áldásosnak vélte, mint a vihart, mely felüdüti a vidéket; mint a vízáradat, mely termékenyíti a földet. Most is ilyenformán fogalmazza: Jézus boldogsága nem nyugodt állapot, hanem a lélek legerősebb emóciója, melynek épúgy van szüksége fájdalomra, mint a fénynek sötétségre, hogy azt megvilágítsa. Az ő boldogsága a megvigasztalt fájdalom, mely talán magánál az örömnél is édesebb. — Aranyt is ezért szereti, mert elve nagyon egyezik Jézus boldogságtanával. (*Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze.*) De már nem beszél Jézus „humoráról”. S elejti a Jézus-materializmus kapcsolatát is. Schopenhauert sem társítja már Jézussal oly bántó hangon, mint tizenkilencedik esztendejének heveny fájdalmában. Mindazonáltal makacsul védi elvét, másképpen: *akármit mondjanak is, Schopenhauerben sok humoros vonást találni (l). Századunk pesszimizmusa* c. dolgozatában, melynek fő témája Schopenhauer, Jézust, Szákjamunit és Schopenhauert, mint az igazság legfőbb kifejezőit, együtt emlegeti, Alexander Bernáttal perelve.

III.

Már láttuk költészetének s prózájának néhány egyezését humorképzetével. Tovább is mehetünk, mert Reviczky, ha jobban belenézünk, öntudatlanul ezt az ifjúkori, különös és csonka humor-felfogást oltotta bele legegényibb műveibe. A különbség csak az, hogy ami ott szerves elméletté igyekszik tömörülni, itt érzelmes versekben, lírai fejezetekben folyik szét. Elvei szétforgácsolva jutnak kifejezésre; de egy sincs

³⁶a Koszorú. 1880. 497—504. 1.

köztük, melynek „humorelméletében” szerepe ne volna. Lényegük: egy nagyralátó költő — lelkiismerete lámpásánál — folyvást gyarlóságokat vesz észre a világban és önmagában. Reviczky gyakran bünteti világfájdalmát, sátánkodását, nihilizmusát, ábrándosságát, hiúságát stb. s ez, ha együtt vesszük, mind a higgadtabb világszemléletre, a humorra, ”a művészibb alkotásra törekvést jelenti nála.

Lássuk költészetének több motívumait, melyek humorelméletének is tényezői.

Mint esztétikájának, lírájának is főpillére Jézus. Alakja besugározza a verseit. Ő a Názáretinek leggyöngédebb famulusa irodalmunkban. Valóságos testvéri vonzalom ez már az emberré lett Istenhez. Egész alázatát megőrzi vele szemben, s mégis, a gyakori rá gondolás, a gondolat- és érzésvilágában való folytonos időzés egyre inkább elhárít közte és Isten fia közt minden válaszfalat. Istent ő leborulva, térden imádja, „vallásos” érzése hozzá szól. Mégis Jézus az ő igazi Istensége, *az emberré vált Isten*. Úgy szerepel a verseiben, mint elméletében: kiegyenlítő, megváltó erőként.

Jellemző, hogy az annyira szeszélyes hangulatú, hirtelen Reviczky örizetlen pillanataiban sem Jézust, hanem Istent tagadja meg:

Minek fordultok, könyörögtök,
Az ég urához, emberek!
Nem Isten adja, de az ördög
A mindennapi kenyeret.

(A kenyér.)

A szelíd Reviczkyknél ez a vers már az akasztófahumorhoz jár közel: érezni, hogy őt gyötri leginkább a sátánkodó hang.

Jézushoz érzi magát közelebb, ellene nincsen egyetlen kénköves igéje sem. A Megváltó megfoghatóbb számára, Jézus eszmény és valóság is. Talán az is edzette hitét, hogy Jézussal korábban találkozott, mint a szenvedéssel. A gyermek Jézus, „kis ingben, glóriában”, legrégebb emlékei közül való (*Imakönyvem*). Jéziis legszebb tanai, melyekben a humor világát érzi, gyakran ismétlődnek költeményeiben.

Ne érezzem sosem, sosem
Poklát a gyűlöletnek!
Kiket mindenki eltaszít,
Azok szeressenek meg!

(Imádságom.)

Zúgolódás, gúnv, harag: Reviczky gyakori démonai; ezekkel viaskodik legtöbbször s el tudja érni, hogy elnémuljanak benne, legalább egy időre. Egyik karácsonyészakájáról (1874.) is olyan hangon énekel, ahogy a kitagadott Hiribéri világnézetét rajzolja. Szegénykultusz, megbocsátás, tűrés, szenvedés a meg-megtérő Reviczky jelszava. Olyan verse, mint az *Imakönyvem*, *Karácsonkor* a jézusi „humorról” írt elveinek verses parafrázisai. Kicsiben azt éli át bennük, amit

Jézus fenséges sorsában örökidőkre mintaképnek érzett. Szenvedését kálváriajárásnak tartja, s a világ kínálkozó hívságos élveit épolyan megkísértésnek, minő a Megváltót ostromolta egykor. S magát is a gonoszon győzedelmeskedő megvesztegethetetlenség mártír fényével veszi körül. A sátán egy éjjel az ágyához áll, kincseit ígéri, protekcióját, de a költő ellenáll a csábításnak, s a refrén változatlanul ez: Én koldus leszek!

Urad vagyok! Leszálok a pokolba
És Lucifert magát elégetem.
A jókat összegyűjtöm egy akolba.
Halleluja! Megáldva végzetem!

„Már látom, hogy méltó vagy ostoromra,
Bolond te, kin segíteni nem lehet.
Adu!” — S én visszadöltem vánkosomra
És felzokogtam: Én koldus leszek!

(S á t á n.)

Jézushoz az a leggyakoribb fohásza, hogy tanítsa meg harag nélkül lemondani, a gyöngét, elnyomottat szeretni.

Jézus-kultuszából következik, hogy a fenség szinte semmi szerepet sem kap költészetében, prózájában. Fenség: ez legritkább szavai közé tartozik. Szerinte egyesegyedül Istent és Jézust illeti meg, ember fiát nem. Istentiszteletében van valami ótestamentumi alázat, félelem; bár természete szerint Istent is elég lágy vonásokkal rajzolja, de zordon fenségűnek is. (*Isten. Jó b siralma*, stb.) Jézus-képeiben mindig a szelíd fenség vonásait használja. (*Jézus Pilátus előtt. I. N. R. I. Magdolna*, stb.)

Jézusról is vannak ingadozó versei: tiltakozó egy sem. Benne inkább a mártírság hiábavalóságát éneкли gyengébb perceiben. Ilyenkor kesereg, hogy a jólelkeket nem irigyli senki sem, a Magdolnák ritkán térnek meg, s kár a világmegváltásért emésztődni: mire való a Messiás? (*Ma született a Messiás, Jó lelkek*, stb.). Szép, prózában írt költeményét (*Jézus és a boldogság*) versben is megírja — fonákul. A legkeserűbb akasztófahumor ez. A higgadt közepszerűséget, a híg agyvelőt, a fájdalmat nem ismerő tény észembert, az igazságtiprót, boszszúállót, a gyöngén könyörtelenül átgázolót magasztalja a benne, miközben a szíve vére hull (*Az új nyolc boldogság*). Legszebb verseiben az annyiszor emlegetett *jézusi boldogság*, vagyis az örök nyugtalanságú „jézusi humor” elve fészkel. Nincs boldogság” szomorúság nélkül, a félboldogság csak az igazi boldogság.

Szánlak, ha nem vágyott a lelked
A részvét csöndes harmatára;
S áldott te vagy csak, kit belengett
Szomorú lelked mélasága.

(Tristia.)

Ez éltető eleme leghíresebb versének, melyben a földi örömeknek hódoló pogány világgal szemben az élet igazabb értelmét hirdeti:

Pán és családja meghall. Él az Isten;
Nem fűben, fában, kőben, de a szívben.
A kicsapongó istenek halottak,
Kora lejárt a dölyfös boldogoknak.
A szenvedők bírják eztán a földet,
Édes gyönyör leszen hullatni könnyet.
Az erdők hallgatag, szelíd magánya
A búsulóknak lesz vigasztalása.
Ki szomorú nem volt, az mind pogány,
ő rendelé ezt így a Golgothán.
ő, aki jámbor, irgalmas, szelíd
S elvette a világnak bűneit.

(Pán halála.)

„Ki szomorú nem volt, az mind pogány”: e pár szóban érzi legjobban kifejezve Jézus világnézetét s a humor legtisztább faját.

De Reviczky pogány lélek is, tele földi szépségeknek érzetével s amellet végtelenül hiú. Fiatalon kevés lírikusunk siratja meg annyira és annyiszor az elszálló éveket, mint ő. Húszas éveire úgy tekint vissza, mint más a pálya végén. Az élet múltó örömei, szépség, fiatalság korát azért is siratja oly gyakran, mert kevés jutott neki belőle. Aszkéta hajlamánál fogva megvolt benne valami szelíd flagelláns vonás is: minden érzékiség hiúságának, állhatatlanságának égő tudata. Bizonyos megnyugvást, kiegyenlítődést érez az elmúlásban.

Salamon király álma c. versében is az ő sajátos elgondolású humorának világában jár. Ez a szép költemény mintha a *Pán halála* első részének párja volna, tanulsága pedig, pogány keretben, mintha majdnem ugyanazt fejezné ki, mint leghíresebb költeménye.

Salamon csodás álmot lát. Kis csónak viszi a Jordánon, tündéri látomások gyönyörködtetik, csupa illat, zene a környék, vágyik kikötni, de nincs evezője, kormányja, tündéri szüzek tánca mellett halad tovább. Tudósait kéri, fejtsék meg ezt a látományt, mert addig nem tud sírni. A kegyencek persze kedvére magyarázzák az álmot: királyi dicsőségének, hatalmának, bölcsességének szimbólumát látják e jelenésekben, de Salamon egvre” jobban szomjúhozik a megváltó könnyek után, míg végre a fehérszakállú Náthán megfejti az igazságot:

A nap ragyog, a szüzek lejtének.
Nyit a virág, de óh, már nem neked,
öreg lelkednek nincsen lángja, színe;
Társid lemondás, bánat, éjmagány!
S a vágyak evezőjét elveszítve
Haladsz a vénség rozzant csolnakán,
Míg eltűnik előled a világ,
és sírod örök éjét hinti rád.

Íme, Reviczky „humora”. Bezzeg az ókorban semmi humort nem lát, az Újszövetségen s egy-két mondáson kívül: Salamon alakja azzá válik itt, a maga érzelmes elgondolásán keresztül. Salamonban éppen az örök pogányt festi, aki vén-ségében sem akar ráeszmélni, hogy elszállt fölötte az idő. A király végre, Náthán szavaira, valóban könnyezni kezd, megérti az igazságot. A könnyek pedig vigasztaló hatalmúak, belátóvá tesznek, lelepleznek és megkönnyítenek. Ezért idézgeti Reviczky Lenau versét a könnyről, mely arcunkról lemossa a leteket:

Oh Schraerz, wie bist du wahr!

Jézusra gondolva, érző szíve egészen kitárul költészetében. Alázatosságot, gyermekséget hirdet s azt a demokráciát, melyet a jézusi tan legfőbb elvének gondol. Kivált a szegénység-kultusza, humorképzetének egyik jézusi motívuma, virágzik költészetében.

Gyakran megmosolyogja magán keresztül, mintegy saját sorsának variánsát, a szegény kopott diákot, aki nagyra van szellemével s üres a zsebe. Már *A humor pszichológiájában*, mindjárt az elején, beszél a szögletes modorú, félénk, garastalan poétáról, aki azért a büszkét játssza és Schillerrel az égbe jár látogatóba, hogy később vége-hossza ne legyen e kép változatainak. Ez a vékonypénzű, cérnaszál diák (tipikusan Reviczky-figura, mintha csak tükörből rajzolta volna) szerepel a *Festett ideál* c. költeményében, melyben mondhatni legobjektívebben teszi nevetségessé a maga légvári természetét, de úgy, hogy a részvét könnyét is sajtolja szemünkéből. Az éhes és rongyos Zoltán a színészbejárónál lebzsel, Leonórárt, az ünnepelt színésznőt szeretné látni. Mint a mesében szokás, a hölgy — aki egykor maga is szegény volt — magához invitálja a hintájába, részvétet és jó vacsorát áldoz az árva fajankóknak s egyre vakmerőbb viselkedésén sem ütközik meg. Aztán váratlanul betoppan Zdenkó gróf, halálra keresi a „csábítót”, de féltékenységének vége, mikor vetélytársát s a könnyekig meghatott jószívű dámát együtt látja. Mindketten kacagnak. A költő fukar, nem fejt tovább a jelenetet: Zoltán bizonyára ott marad még s neheztelés nélkül távozik. Talán nem is vette észre egészen, milyen keserű játék tárgya volt. De érzi a költő s humornak érzi.

A szegény kintornást is humoros példái közt említi ugyanott, s illusztrálja is más alkalommal egyik szép versével (*Éneklő koldus*) Ez az öreg éneklő koldus” a magyar költő képzetével társul, s ahogy Reviczky beállítja, elméletéhez nem alkalmatlan illusztráció.

Humorelméletének egyik motívuma, a mulandóság, lírájában is állandó szerepet kap. Kevés költőnk számlálgatta annyit élete tűnő napjait, mint ő. *Mikor húsz éves lettem, Lehetnék még egyszer húsz éves, Harminc év, Férfikor* c. köl-

teményei ennek az állandó mulandóságérzetnek főbb megnyilvánulásai. Közben is a régi nóta zeng: a költő minden pillanattal öregebbnek érzi magát. Reviczky mintha kedves költőjének, Lenaunak érzékenységevel figyelné lépten-nyomon ezt a lassú haldoklást:

Es braust in meines Herzens wildem Takt,
Vergänglichheit, dein lauter Katarakt.

De nála szelíd életérzéseként jelentkeznek ez. *Tűnő ifjúság, Mulandóság, Múlnak hetek..., Futó idő..., A halál előtt, A halál után* s más versei többnyire a halállal megbékélést zengik. E versek lényege sóhajtás és halvány mosoly, szelíd gyönyörködés az elmúlás szépségében. Van verse, melyben életszeretete győz a nirvánás hangulaton (*Számlálgatom...*), de ez annyira halálelőtti, ösztönös verse, hogy ide nem számítható. Általában Reviczky, hogy Ady szavaival éljünk, a „halál rokonának” érezte magát. Nirvánája nem semmis hangulat, hanem édes érzés; hiába annyira ingerült éppen e című költeménye (*Nirvána*): a kifakadás sohasem ábrázolja lelke igazibb képét.

Humorelméletének egyik jézusi pillére a földi igazságtalanságok ellen tiltakozás mellett a vétó a szellem minden hiú kérdésére ellen, a vanitatum vanitas gondolata. Hasztalan mondja magáról érzékenyebb pillanataiban, hogy szánásnak megvetés a rokona, s hogy irtózik kacagni magán, Reviczky kegyetlen tud lenni esendő önmagával szemben is és sorra leszedi pávatollait. Ilyenkor annyi hévvei táplált zseni-tudatának sincs irgalom. Nincs türelmetlenebb s lázongóbb ambíció, mint amely a még csak félig kész vagy csak elképzelt alkotás érdemeire hivatkozik s egyszerre elismerést és megélhetést kíván-követel a beérkezettektől, a hatalom birtokosaitól. Vele is gyakran megesett ez, s érthető, ha néha nyersen, sőt embertelenül bántak vele. Hihetetlen, hogy egy Szigligeti, akármilyen rossz kedvében legyen is, csakúgy a fejéhez vagdossa a nála állásért kopogtató poétának: „Szolga nem akar lenni, és más hely nincs, alázszolgája!” Gáspár Imre korai halállal fenyegeti 'Vadnay Károlyt, Reviczky meg egyenesen azzal rémítgeti, hogy 'agyondurrantja maga, ha nem közli a versét. A „belátásra” vágyó költő nyilván szégyelhette az efféle titánkodást. Az az „ismeretlen poéta”, aki verseket küld a szerkesztőnek, önmagának is karikatúrája. A titán, mint a csúfolkodó versben olvassuk, nyakig van már a verselésben, az átkokat, panaszt rakásra hordja, nem cimborázik e buta korról, harag és gúny hatalmas éneke, kacérkodik a nyomorral (hanem a pénzt meg nem veti), örjögése nem pusztán bon-ton, technikája már érett, eszme, vágy, ambíció hevíti, témája is van bőven, hiszen koplalt és lumpolt eleget, a bölcseséget nagy kanállal ette s

nem tür mást, csak dicséretet. S az egész költeményen végigcsattog-pattog a kackiás refrén, tele öniróniával:

Szerkesztő úr, zseni vagyok, ha mondom;
úgy-e, megcsillagozza versemel?

(Es'. deus in nobis.)

Az *Őszi dalt írok* című versében is a zseniskedőket, a szenvedély dőre titánjait teszi nevetségessé. Mint mondja, napjainkban legtöbb a jajgatás, a tört szív, ahány poéta, annyi kín. Valódi mártírnak búgja magát mind, a legtöbb addig őrjöng, míg valóban elhiszi, hogy igazat énekel. Vannak, akik halni vágnak, törül szakadt vad iimonok, s szívüknél csak fejük sötétebb; mások byronkodnak, heinészkodnak, petőfieskednek, de egyformán irigyek egymásra, lenézik az akadémiát, a kritikusokat. A timonkodó, byronkodó, heinéskedő Reviczky gyógyítgatja itt magát a „belátás”, a humor szanatóriumában. *lábel* versében sebzett félbolondnak nézi magát a bolondok közt, mint aki „halni gyáva, élni kába, rest”. Sámsonhoz hasonlítja magát azokhoz képest, akik a főváros fertőjében a bűn aranyhaját csókolgatják — higgadtabb perceiben ezeket a titánkodó hevületeket kéri számon, a részvét, megbocsátás, önismeret lámpásánál.

Reviczkynek nincs érzése, gondolata, melynek visszáját is meg ne írná, ki ne próbálná. Természetes, ha egyik ideáljának, a „pesszimizmusnak” sem hódol végleg. Érti ugyan, hogy őt már nem bocsátja a „hínár”, s hogy a „kárhozottak bélyegzett fajához” tartozik, kik arra születtek, hogy sírva éljenek. De „a kor divatját” elemezve, kineveti a világfájdalmasokat, a nihilistákat egyaránt, Stendhalt, Baudelairet, Balzacot, Tainet s „az egészség többi korcsát”. Még Schopenhauert sem kíméli, akivel szemben, bármennyire magával ragadta is sötét pesszimizmusa, holtáig őrti az életszerelem hitét.

Az ember nyomorult, a sors kegyetlen ...
Olvastam egykor és vallám azóta,
Bor közt vitázva, hangzatos rímekben ...
Sokan fűjják; unalmas, régi nóta.
A teremtés kontármű, elhibázott;
Az ember bűnre, bajra születik ...
Szidják, szapulják ezt a szép világot;
De élnők, hejh. mégis jólesik!

Mert élni szép, mert élni jó, hiába!
A száraz bölcselők bármit fecsegnek;
Nincs köztünk, akinek ne volna vágya
Sokáig élni, mint — Schopenhauernek ...

S hány Timon, aki dörmög, mint a medve,
Sált hord a legforróbb nyár közepén;
S nem dugja ki az orrát sem. remegve,
Hogy meghül és hogy náthás lesz szegény.

És kik tagadnak mindent vakmerően? . . .
 Kik elpocsékolják az ifjúságot,
 Vagy koldusok lélekben, szíverőben
 S agyukban ferdék, erkölcsben fonákok.
 Minden csak önlelküknek vissz sugára:
 Az igazság náluk csak hangulat.
 Gyanakszanak, köpködnek a világra,
 Mert lelkük tükre torzképet mutat. . .

(Ifjú pesszimistának.)

De még jobban rájár a rúd a józan életbölcse ség embe-
 reire, a tévedést is előre megfontoltan elkövetőkre:

Tán azt monddod, a költészet
 Nemesít ... De óh, ki látta,
 Hogy kegyelte vön a múzsa
 A kékvérű dús halandót,
 Részesét a hatalomnak,
 Kinek rendben van a gyomra
 És se erkölcsén, se húsán
 A nyavalya nem rágódik;
 Kinek fel nem dülta éltét
 Szenvedély, bűn vagy a balsors;
 Ki nyugodtan, józan ésszel
 Minden óra örömeül
 Kiveszi a maga részét;
 Nem mohó, nem telhetetlen,
 Akkor eszik, hogyha éhes,
 Akkor iszik, hogyha szomjas,
 S nem csömörlik meg a soktól,
 Mert barátja az elének! . . .

Bár végletes természete, mint láttuk, egyoldalúan osztá-
 lyozza az embereket, alapérzése mégis az, hogy nincs szimpla
 karakter, s a szív előbb-utóbb megszólal a legkérgesebb kedé-
 lyekben is. Maga is gyakran játssza a blazírtat, a minden illú-
 zióval szakító ridegséget, de fiatal korától kezdve ábránd és
 kiábrándultság közt tétovázik.

Jézussal kapcsolatban érző szívének egész világa kitarul
 költészetében; alázatosságot, gyermetegséget hirdet, azt a
 demokráciát, melyet Jézus tanaiban annyira érez. Főként
 a szegénység kultuszát hirdeti, mely humorképzetének egyik
 jézusi motívuma s melyet a humorról írt dolgozatai egyikében
 ebionizmusnak, mazurnak nevezget.

IV.

Reviczky már fiatalon, az idő tájt, mikor két dolgozatát
 írja a humorról, egy nagy regényt is tervez, melyet szintén
 „humorosnak” szárit. Egyik levelében említi, hogy modern
 Hamletet rajzol hősében, s nagyon pesszimista lesz a világ-
 nézete, csupa humor és szarkazmus.³⁷ Komjáthy részletet

³⁷ Paulovics István: Reviczky Gyula. Franklin. 1910.
 81. l.

közöl e forrongó anyagból.³⁸ Reviczkyt közvetítve, azt írja, hogy a regény első részét „valami fájó, szelíd humor lengi át”, a másodikban új elem lesz: szarkazmus.³⁹

Első elbeszélése, mely végre formát kapott: *Apai örökség*. Láttuk, hogyan nőtte ki magát egyik, a humorról írt dolgozatának alakja egész regényhőssé. A végleges szöveg elé írt bevezetésében Reviczky a részvétet és az igazságot említi, a krisztusi humornak szerinte alfáját és ómegáját. Mint mondja, hőse nem kér részvétet, csak igazságot, s azt kap is. A részvétet megkapta magától a költőtől: az igazságot is első-sorban ő álmodta bele ebbe az elbeszélésebe, melyet olvasói, átdolgozva is, lehangolónak, vigasztalannak éreztek. Reviczky megjárta „tanáival”: nem tudja elhiteni itt sem, hogy költészetében a humor vigaszát is benne érzi.

Az *Apai örökségben* festi legöntudatosabban a maga viaskodását a humor világnézetéért. Az elbeszélés hőse, kis- és nagy vámosi Fejérházy Tibor; a világfájdalom, cinizmus, belátás közt hánykódó költő, aki e válságokra visszaeszmélve, részvéttel, szomorú kórusként lebeg önmaga esendő mása fölött. Most már ki is gúnyolja ezt a „jövő képmását”, akit nemrég Hiribéri néven a humornak olyan magas régióiban képzelt s egyenesen „a felsőbbrendű világnézet” mintájaként emlegetett. A maga gyógyítgatására írta ezt a vallomást. Szemléletében megvan a post festa eszmélkedő, leszámolni vágyó embernek viharutáni hangulata.

Egy jobb sorsra érdemes lélek elzüllését rajzolja Reviczky. Mindenekelőtt meg akarja okolni, mért züllött el Tibor. Elsősorban az apjáért, aki elhanyagolta, rokonokra bízta. Mikor a kalandos világfi „új anyát” szerez a fiúnak s magához hivatja, ez megrémül s fogadkozik, hogy megjavul ő, ha valami hibát követett el, csak ne vigyék „idegenek” közé. Tibor tanuja szülei marakodásának, pazarlásának (mikor egy-egy perüket megnyerik) s úri koldulásuknak (valahányszor megszorulnak). Apja szegyei vele sétára menni, mikor nincs jó ruhája. Tibor már tudja, mi az adósok börtöne, megtanulja, mint kell dúslakodni vagy szegényesen a napot lopni. Mentsvára a szülei ház: így nevelték, erre tanították. S ha maga sem jobb, megvan a kényelmes érv: csupán „apai örökségét”, rossz hajlamait kamatoztatja.

Tibor hamarosan magára marad, Budapesten térdig gázol az önként vállalt bohém-nyomorban, csak földije elöl rejtegeti még ínségét, egyébként fűt-fát megpumpol, máról holnapra tengődik. Egy derék leány, Rárándy Ágnes (akinek közelében egykor nevelősködött) sok szép tervet ébren tart benne, de hamar lemond róla is, mert minden munkára képtelen. Becsapja legjobb barátját is. Egyik jóismerőse a divá-

³⁸ K i k e t h o z a négyökrös cséza

³⁹ Röpke ívek. 1877. 9. sz.

nyát engedi át a hajléktalannak, de a szállásadónó megunja a „dib-dáb” népséget. Tibor úgy fog ki rajta, hogy a takarítás idejére szekrénybe bújik, s így sikerül mégis legalább fedél alatt aludni. S még csodálkozik, mikor barátja ezen harsogva kacag: hiszen hozzátartozik az ilyesmi a nagy lelkek létfenntartási ötleteihez. Az elbeszélés első feldolgozásában Tibor öngyilkos lesz, nyilván Reviczky világnézetének meg nem felelően, hiszen, mint maga vallotta, zseni nem lehet öngyilkossá. A későbbi változatban Tibor csak kacérkodik a halállal. A városligetben végezni akar magával a *Fait* síremléknél, de találkozik egy kedvesével, mire a barátjától csent pisztolyt elzalogosítja, a pénzt kettesben elmulatja, barátját kineveti, s végül pár sornyi írást hagyva hátra világgá megy, hogy addig éljen, ameddig s ahogyan a sors kívánja.

Az elbeszélés elején Reviczky bőven rajzolja szülei cifra nyomorúságát. Tibort a pályaudvaron mostohaanyja fogadja; s szegényes lakásban betegeskedő apja, a kanapén felülve, össze-vissza csókolja.

— No fiú, ugyan megnőttél, mióta nem láttalak. Egész legény vagy már. Emlékszel-e még rám?

— Nem emlékszem — válaszolt Tibor alig hallhatóan.

— Bizony régen volt, régen volt! — Hát anyád*hogyan tetszik?

Tibor remegett mint a nyárfalevél s oly halkán beszélt, hogy csak az hallhatta meg, aki mellette állva nézte ajkainak mozgását.

— Tetszik. Hát apa itt lakik?

— Szólíts te-nek. Hiszen apád vagyok, nem idegen ember. Érted "

— Értem. Hát itt lakol, apa?

— Csak addig, amíg alkalmas iakásl nem találunk. Megéhezte! -e?

— Egy kicsit.

— Várj, mindjárt hozatunk uzsonnát. Aztán a szóke kis mamához fordult.

— Édes Vilmuskám, szólj csak ki Vandráknénak, hogy főzzön egy kis kávét és hozasson hozzá jó ropogós császárszemlyét.

Mikor Vilmuska kiment, Fejérházy Béla átszellemült tekintettel fordult Tibor felé s így szólt hozzá:

— Szeresd ám! Az egy kincs, egy drágagyöngy! Mondom, szeresd őt!

A drágagyöngy ismét belépett s halkán, de azért elég hangosan, hogy

Tibor is meghallotta, azt mondta, hogy Vandrákné nem főz kávét, ha nem kap pénzt:-már úgysis hosszú a rovás.

Fejérházy Béla dühösen felpattant a kanapéról és cseh-pimasznak és isten tudja még minek nevezte el Vandráknét. Aztán férj és feleség összedugták a fejüket és tanakodtak halkán, de Tibor azért minden szót megértett:

— Csak nem lehet mindjárt az első nap éhezni hagyni — szólt az apa.

— Fial gyomor; várhat vacsoráig; — vágott vissza a drágagyöngy.

— De vacsorára is kellene egy kis bor meg mi, és pénz nincs. Szeretni kellene.

— Tibornak most úgy sincs szüksége az ágyneműjére.

— Hát nem bánom, küldd el!

A drágagyöngy s.aját kövér kis kezeivel előhúzta a szoba sarkába letett csomagot, melyben az ágynemű volt és kezdte bontogatni, aztán csengő hangon odaszólt Tibornak, hogy menjen le és a sarokról küldjön fel egy hordárt. Ez a hordár aztán magával velle Tibor paplanát s pár perc múlva cédulába göngyölt pénzt hozott vissza a kis mamának. Erre

aztán lett kávé is, bor is. Az apa és Vilmuska egész este nagyon jókedvűek voltak s biztatták Tibort, ne legyen olyan szótlan. Ez volt az ő első estéje a szülői háznál.

Férj és feleség közt durva, lármás jelenetek is napirenden voltak. Ilyenkor zengett a ház, Béla tárgyakat vagdosott földhöz, drágagyöngy nagy lármával, fuldokolva zokogott, az asszony rendszerint nyomorát hánytorgatta, a férj valami katonatisztet vagy rövidre nyírt hajú, tömött szakálú ügyvédei emlegetett. Drágagyöngy tudott férjével banni, szelíd és alázatos volt, a gyöngéd pár végre összecsókolózott s vacsorára a szemközti mészárosból egy fonttal több húst hozatott hilelbe.

A megszorult apa még a fiát is kifosztja.

Hadd lám az órát, jó-e még?

Tibor bús előérzettel nyújtotta oda rokokó aranyóráját. Apja fölnyitotta födeleit, megnézte mutatóját, kerekeit s végre így szólt:

— Nagyon poros. Az órásnak ki kell tisztítania.

Ettől kezdve nem látta Tibor az óráját. Néhányszor ugyan megkérdezte félénken, ki van-e már tisztítva. De mindannyiszor kiterő vagy goromba választ kapott.

(Később maga is így tesz, apja példáját utánozva. Pénzt kér kölcsön egy volt iskolatársától, az hirtelen nem tudja kisegíteni, hát óráját, gyűrűit küldi, vegyen fel rájuk annyit a zálogházban, amennyire szüksége van. Tibor annyit vesz fel, amennyit csak kaphat, aztán mikor barátja pénzt küld a kiváltásukra, a pénzt elkölti s az aranyóráját, gyűrűket veszni hagyja.)

Apja hiúságát is eleven színekkel rajzolja Reviczky. Fejérházy Béla még lefekvéskor se tette le parókáját; benne hált, nehogy fia valamiképp meglássa, hogy vendéghaja van. Mikor reggel fésülködött, mialatt még ki nem hullott fűrtjeit forró vassal sütögette, szintén a fején hagyta vendéghaját. Ha néha egy-két ujjnyival félrecsúszott parókája, elpirult és tettetett élénkséggel beszélni kezdett valamiről, hogy a figyelmet másfelé terelje. Bajuszát szintén a legnagyobb titokban festette s Tibor ezt onnan tudta meg, hogy mostohája néha vonakodott férjét megcsókolni, mert megint azt a fekete „bajuszpedrőt” használta.

Tibort rokonánál éri apja halálának híre. Mostohája írta meg neki, tele helyesírási hibával s a következő utóírással: Akiknél most tartózkodói, igen jó emberek; kérj tőlük úti-költséget.

Tibor épen vidám társaságban töltötte az éjszakát; cinikus fiú, megfelelő hangulatot próbál magára erőszakolni, neki most akarva, nem akarva szomorúnak kell lennie. Rokona előtt elbigyeszti az ajkát, mintha sírna s meg van elégedve, hogy kitűnően sikerült az alakoskodás. Pénzt kínál nekik az útra, de a fiú rátart s inkább óráját, gyűrűit zálogosítja el titokban. Este érkezik Budapestre.

Fejérházy Béla eltorzult vonásokkal, festett fakoporsóban feküdt a szoba közepén. Feje kopasz volt s ami kevés haja még látszott, az is fehér volt, mint a hó, szájába csüngő, kajla bajsza is alig mutatta nyomát a hajdani fénylő fekeleségnek. Azelőtt izmos, férfierőtől duzzadó karjai iszonyúan le voltak soványodva; arcát, homlokát sötétbarna foltok éktele-nítették, majdnem olyanok, mint a kolerában megholtakét. Tekintetében mondhatatlan fájdalom és keserűség arra mutattak, hogy nagy kínok közt halhatott meg.

Tibor borzongva nézte a hanyagul öltözött halottat a világtalan koporsóban. Nem érezte sem a halotti bűzt, sem a füstölőt. Apatikus bambasággal meresztette szemeit hajdan deli apjának eltorzult vonásaira. Egyszerre mini egy kődarab lehanyatlott hideg kezére és zokogott, hogy az egész szoba harsogott bele.

Leszögezik a koporsót; az egyes kalapácsütések közben áthallatszík „drágagyöngy” panasza:

— Semmit st hagyott rám! Semmit! Ezt a pár cafatot is úgy kol-dultam ki én . . . Most már mehetek szolgálni! . . . Hát megérdemlem én ezt!? Hiszen mint mosogalócseléd is többet szerezhettem volna innyi idő alatt!

Bánatát egy divatárus leány zavarta meg. Elegáns gyászkalapot hozott és a számlát. Midőn a szerencsétlen özvegy ez utóbbit megtekintette, szörnyű haragra lobbant.

— Micsoda? Huszonnyolc forint egy ilyen hitványségért? Hova gondolnak! Azt hiszik, lopom én a pénzt?

— Kérem, hiszen a nagyságos asszony rendelt ilyen kalapot. Ez egyike a legfinomabbaknak és a legdrágábbaknak az egész boltban.

— Az nekem mindegy. Engem rá nem szednek. Es hogy áll! Egészen el van tussolva. Csak vigye vissza azt a számlát, délután magam végzek a madámmal . . .

— Látjátok? Még halála után is kiadásokba ránt. Ezt a kalapot mái-ki sem tudom fizetni, pedig egyszerűbbet már nem csináltathattam. Csak nem mehetek az utcána egy ötförintos rongyban! Mit szólna hozzá a világ! Hát ez a gyászruha azt hiszitek, semmibe se került? Pedig erre se hagyott pénzt. Mondom, semmi se maradt utána, csak egy pár tégely bajszfestő meg egy promesz.

Drágagyöngy halott férjét vádolja mindvégig s a temetési költségeken siránkozik. Csak nem habartathatja el, mint valami cseh muzsikust! A temetési vállalkozástól megérkezik kis- és nagyvámosi Fejérházy Béla címere (veres mezőn vágatató lovag kivont karddal, feje fölött kék mezőben csillagok és félhold, e fölött a nemesi három rózsa.) Mikor a fizetség után érdeklődnek, az özvegy azt üzeni, hogy ne zaklassák, majd a rekviem után; nem szökik ő meg.

Tibornak nincs fekete nadrágja a temetésre. Szerezzen magának! — csattog drágagyöngy — én is hitelbe vettem ezt a gyászplundrát. Végre az asszony udvarlója s később férje, akitől már Béla életében leánya született, egy régi viselt nadrágját ajánlotta fel a fiúnak. Jó négy ujjnyit kellett belőle feltűrnie, de hát annyi tisztelet csak megillet egy holt apát, hogy az ember fekete nadrágban (ha ócskában is) kísérfje ki a temető csöndes sirlakába. Tibornak nem volt kabátja, de a temetőben, templomban úgysem vetette le téli kabátját.

A temetésnek vége. Kis- és nagyvámosi Fejérházy Béla a dúsgazdag és a nyomorult Lázár közös és csendes hazájában

várja az ítélet napjának trombitáját, amikor majd bizonyára megint daliás fekete magyar bajusszal és fénylő parókával fog feltámadni.

Tibor alig várta már, hogy vége legyen ennek a kálváriának s megszabadulhasson attól az asszonytól, akit évekig anyjának kellett szólítania. A mostoha a temetés után átadta neki a sír számát, az esetre, ha valamikor föl akarná keresni, vagy idővel emlékkövet szándékoznék oda állítani. Aztán Prebenyákkal, anyja jövendőbelijével, sörözni megy Tibor s nyugodtan iddógálva bosszankodik, hogy mért nincs már a rekviemnek is vége.

Drágagyöngy este átadta neki apja hagyatékát, egy fényes cilindert, egy divatos színű világos felöltőt, egy kék téli mellényt, két nyári nadrágot (legjobb öltözetét magával vitte a sírba), egy tajtékszopókát, egy monoklit, egy sétapálcát és egy karneol pecsétnyomót. Egy pár cipő is volt még, de nagy a Tibor lábára. Mást nem talált az özvegy, neki még ennyit se hagyott Béla. Amijök volt, mind zálogban. A Hatvani utcában találkoztak Goldberger bankárral (1869-ben még nem volt oly kiterjedt a Rákóczi- és Kont-család), az özvegy siránkozására a bankár pár öreg bankót ad drágagyöngynek, temetési költségre, s útiköltséget az úrfinak. Ez nem akarja elfogadni, de az özvegy alig palástolható ingerültséggel inkább kiáltotta, mint mondta:

— Mire való ez az álszéken? Koldusok vagyunk, és azzal punktum. Csak fogadd el: jó szívvel adják.

Tibor feje szédült, gépiesen nyúlt a pénz után és miután zsebre dugta volt, megtörölte a kezét, mintha bepiszkolta volna.

Aztán hazament, begyúrte táskájába apai örökségét, beült egy kocsiba s azt se mondva, befellegzett, kihajtatott a vasútra, ahol Goldberger pénzén Pozsonyig jegyet váltott.

Helyenként valóságos akasztófahumorrá keseredik Reviczky iróniája, szarkazmusa. De mégis csak önmagával szemben legkegyetlenebb, mikor „csupa hangulatból konstruált kedélyének” gyarlóságait teregeti ki, látszatra tréfás hangon.

Tibor szerint a világ akkor volna jó, ha hajlamainkhoz, körülményeinkhez igazítaná helyzetünket. Akinek olyan a természete, hogy hőstetteket tud véghezvinni: küldjék háborúba; aki arra született, hogy felebarátainak testi nyavalyáival vesződjék, tanulja meg az orvosi tudományt; aki jól tud táncolni, udvarolni és csinos gyerek: legyen bálrendező, s végre, aki, mint ő, úgy nevelkedett, akinek, mint neki, olyan kedélye van, hogy az életet csak szemléli, hogy csak nézője azoknak, akik a világ nagy színpadán magukat előadják: annak a végzet adjon ezer hold földet, ragyogó leányszemeket, fehér karokat, amelyek boldogítják s szolgálatkész környezetet, amely kívánságait teljesíti.

Csak abban a képzeletbeli országban tudna ő boldog lenni, ahol a malacok sülvé futkosnak s a szép leányok

mirtuszkoszorúval, menyasszonyi ruhában lebegnek a szerelmes férfi elé.

Maga is bámulója volt erős természetének, ennek tartván azt a gyáva nembánomságot, mellyel iaz élet küzdelmének, a sors zaklatásainak mindig hátat fordított. Bölcseségnek tartotta a tehetetlenséget, erőnek a fűszál nyugodtságát, mellyel megáll a viharban, mikor a nagy fák recsegve hajtogatják ágaikat.

Tibor felháborodva védekezik, valahányszor semmittevésében, álmodozásában megzavarják. Eszmélkedésekor is a másra-hárítás önzése beszél belőle:

— Ki tanított meg engem valaha, hogy a világon nincs semmi ingyen; hogy a lélek nyugalmaért, az erkölcs épen maradásáért épúgy kell valamit adni, mint egy zsák krumpliót! Azt hittem, elég, hogy megszülettem s kis- és nagy vámosi Fejérházy Tibornak hívnak; a vak fátum maga köteles gondoskodni arról, hogy ez a hangzatos predikátum ne valljon szegyént.

Kár, hogy Tibor nem költő: ráillenék az *Est Deus in nobis*, az *ősz dalt írok* c. vers legtöbbsora.

De hasztalan játssza a „kacagó cinikust”, bánatos reflexiói hívek maradnak hozzá, kéjeleg bennük s mint az olaj enyhítik szíve fájalmát, a mártír kéjével cipeli tovább terhét. E viselkedésében egyre jobban a mártírkodó, aszkéta Reviczky lebeg előttünk. S mintha csak prózában írt költeményt hallanánk, mikor ilyen sorokkal találkozunk ebben az önéletrajzi elbeszélésben: Olyan az emberi szív, hogy bármit tegyen vele az ember, sose fog annyira fájni, mint az önvád, saját hibás voltának égető tudata, melyet a magyar nyelv találóan nevez bánatnak.

Az *Apai örökség* tele van Reviczky lelkiismeretével, hibáinak feltárásával. Tibort „vaskályhának” nevezi, könnyen hevülő s még hamarabb kihülő természetére célozva. Az elbeszélés első megjelent formájában még több az önleleplezés. Később már kihagyta az ilyen önmagára annyira találó önjellemzést:

Amily durva, leplezetlen volt (Tibor), mikor a nyers természeti ösztönök működtek benne, oly gyöngéddé, romantikus hajlamúvá vált egyszerre, mihelyt a plátói szerelem kék virága nyílt meg szívében. Elméletben durván érzéki, szerelme tárgyával szemtől-szembe szűziesen szemérmes volt.

De nemcsak magát rajzolja így, hanem mindenkit, akiben valami rokonvonást sejt, főként a „humoros” alakokban. *Tóni bácsi, a zugüggyéd*⁴⁰ és széles kiterjedt fajtája is ilyenféle jellemzést kap: „véralkatuk az eszményiség és a legalantabb járó földiség csodálatos keveréke.” Természetesen csupa olyan vonásból élnek, melyek Reviczky jellemében, életkörülményei közt való viselkedésében feltalálhatók, tehát: valami szatirikus démon már bölcsőjükben a társadalom bolondjává avatta őket, türelmesek a nyomorban, türelmetlenek a szerencsében.

⁴⁰ Egyik novellájának hőst-. Új idők. 177. 1. 9. sz.

nevetségesek, mert nincs szállásuk és harapnivalójuk, csodálatraméltók, mert sohase panaszkodnak és csak vidám napjaikról adnak számot ismerőseiknek. Aláírták a szerződést, hogy halálukig mulattatják a világot, a lenézéssel, a gúnnyal együtt élnek, for better, for worse: Persze „egy kis genialitás” is van bennük, különben nem is foglalkoznék velük hosszabban.

Másik két elbeszélése is a humor világában játszik, természetesen az ő humor-képlete szerint. Tartalmuk époly lehangoló, egyben aszkéta elveket árasztó, fájdalomnak és hősies lemondásnak, megnyugvásnak keveréke, mint az *Apai öröksége*.

A *Selyembogár*⁴¹ c. hosszabb novellájában Róth Géza, költő, iskolatársának, Zóts Alfrédnak hűgába, Hortensebe szerelmes, viszonzatlanul. Reviczky a költő és a selyembogár közös sorsát példázza: mindkettőnek csak a termését becstüli a társadalom, a termelőt semmibe veszi. Hortense asztalán ott van szép kötésben Róth Géza verseskönyve, de egy előkelő, üres ifjúnak nyújtja kezét. A költő és a társadalom rikító színekkel van ellentétbe állítva, Reviczky hajszolja az erős vonásokat, hogy a mellőzött nagyság és a diadalmas „közlelkek” közt annál nagyobb legyen az ellentét. Szinte gyönyörködik hasonmása keserű sorsában s akasztófahumora kegyetlen megoldást talál ki. Hogy annál fájdalmasabb legyen a költő végzete, iskolatársával állítja szembe. Ismétli azt a verseiben is gyakori nézetét, hogy a legjobb tanulók az életben sokszor rosszul járnak, a gyengék, mihasznák hirtelen az élet bajnokaivá izmosodnak s kacagva kerekednek gyámoltalan társaik fölébe. De Reviczky halmozza a megszegyenítő mozzanatokot. Róth Gézát, a nagy és érdeme szerint nem méltatott költőt alkalmi vers írására kéri fel, s az öreg Zóts, az ünnepest képviselő, honatya stb. lenne a téma. Persze tiszteletdíj is van kilátásban. Majd Hortense és szerencsés kérőjének magasztalására is kellene verset írnia, szintén fölszólításra. Reviczky szenvedélyesen állítgatja fel magacsinálta rongybabáit, hogy kedvére lövöldözzön rájuk, közelharcban. Így hűtögeti világfájdalmát. De még mindig nem talált elég megszegyenítő indítékokat a viharvert költő visszas magasztalására s a filisztérium elmarasztalására. Julcsát, a tanító leányát elcsábította Alfréd, a pozíciókba beleszületett iskolatárs. Sebaj, kárpótlásul ki fogják nevezni tanítónőnek. Reviczky igazságtevése most van elemében: Gézával elvéteti a leányzót feleségül. Mikor annak aggályai vannak s a rajta esett gyalázat felől példálódzik, azzal vigasztalja, hogy ő sem külön, illenek egymáshoz. Megint önkorbácsolását látjuk: valóságos büntető expedíció ez az élehetetlen, önmaga hibájából elkallódó nagyság ellen. Sajátos humorának törvénye érzik itt is:

⁴¹ Pesti Hírlap. 1888. 92—101. sz.

túrnünk kell minden megalázást, le kell mondanunk legszebb álmainkról, el kell viselnünk az életet. A szelíd Reviczky annyira kíméletlenül végzi ezt az igazságszolgáltatást kétféle embereivel szemben, hogy még enyhébb, szelídebb színek kínálkozásakor is görcs áll a kezébe s kicsinyt, nagyot megsemmisít, mintha Jean Paul humor-elméletét akarná végrehajtani.

Harmadik, *Margit szerencséje*⁴² c. elbeszélésében szintén egy nagy lélek csődjét s ezúttal korai pusztulását látjuk. A derék, de élehetetlen Dalnok András, ügyvéd, szerelmes a szép és körülrajongott Galach Margitba, a leány becsüli, bár nem szereti, de hozzámenne feleségül. Csakhogy András arcán már a „halál rózsái” égnek, s meg is hal nemsokára. Margit aztán Heil Mártonnak, a helybeli vendéglősnek lesz a felesége.

Reviczky világnézete következetesen érvényesül itt is. Most sem tanít mást, mint a lemondást, a fájdalmak panasz-talan elviselését. Dalnok a bölcs belátásért küzdő világ-fájdalmas Reviczky maga. Keserűen fakad ki végzete, korai pusztulása ellen, de hamar bele is nyugszik. Kétségbe van esve, mikor megtudja, véletlenül, hogy nem sokáig bírja már, aztán kis idő múlva csaknem vidáman bizonyítgatja, milyen furccH az élet: midőn azt hisszük, hogy boldogságunk már teljes, váratlan csínnyel teszi tönkre számadásainkat. A humor felé törekvő Reviczky végső állomása ez a kijelentés s főbb alakjainak is életelvét jelentik.

Nőalakjai közt Margit fejezi ezt ki legteljesebben. Gyakran azt a benyomást kelti, mintha Reviczky higgadtabb mása volna — női ruhában. Hősiesen viseli az életet, pedig tele van fájdalommal. Jól mondja róla nénye, hogy akármilyen boldogtalan lesz, mindig nevetni fog. Mintha csak Burda Tódor szavait hallanók részvéteből megtúrt ingyen lakótársáról, Fejérházy Tiborról: Olyan mint a kígyó; hacsak nem vágják le a fejét, nem is pusztul el. Margit valósággal tudja az adagot a lelkében settenkedő világfájdalom ellen. Az ember segítsen magán, a szomorúság ízléstelen állapot. S milyen akasztófa-humor van tréfálkozása mögött! Tipikus Reviczky-oltás, arisztokrata kényességű s amellet rendkívül szociális érzésű lélek. Egy egész társadalommal képes szembeszállni, pedig szeretik, becézik. S mégis a nőegyleti hangversenyen négykezeset játszik Heil Márton fogadóssal, a szegény kántor fiával. Mért nem tudnak a megye urai is zongorázni? Mért csak hiú dolgokat üznek, zsidót szidnak, kártyáznak? S titkos örömmel tanítgatja a verejtékező Heilt, hogyan lépjenek majd a közönség elé, hogyan hajtsa meg magát. Valóságos főpróbát tart vele fellépéstanból. A hangversenyen narancssal, almával dobálja meg őket a felháborodott közvélemény nevében tüntető aranyifjúság, Margit vacsoránál maga mellé ülteti

⁴² Győr. 1890.

partnerét s rothadt almával kínálgatja a botrány rendezőjét. Környezete nem tudja mire vélni ezt a viselkedést, s azt sejtí legkevésbé, hogy Margit szenved.

Bár nincsen higgadt ábrázolásmódja s pillanatnyi szélsége alkalmatlan a reális rajzra, Reviczky a lélek minden redőjét meglibbentené, hogy „humora” értelmében a nagy igazságszolgáltatást véghezvigye. Sebzett lelkű hasonmásai szívesen keresnek foltot embertársaik múltjában, kivált azokéban, akikkel rokon sorsúnak érzik magukat. Tibor, aki szinte önéletrajzi hasonmása, boldog, mikor megtudja, hogy Ágnes arcán egy csalódott szerelem árnya felhőzik. Valaki — nem tudni biztosan, mennyire — egyszer visszaélt a bizalmával. Tibor most már annál közelebb érzi magához.

Dalnok Andrásnak is van valami titkos bátorítója: Margit szülei nem éltek jó házaséletemet, apja képzelete túlkalandozott a gyermekszobánál, anyját méginkább vére hajtotta a kalandok felé. A rossz-származású Reviczky titkos meglepéssel keres ilyen lehangoló vonásokat mindenütt s férfi-alakjai e szenvedélyes leleplezési vágyat hordják magukban. Mint sebzett lények teljes igazságot akarnak, csak ezt teszi számukra az életet elviselhetővé.

Egy hosszabb novellájában (*Helén*)⁴³ szintén észrevesz Reviczky röntgen-szeme egy családi foltot, mely ezúttal kizárólagos akadály lesz a szerelmesek boldogságának.

Ez a különös „humor-érzet” végzi Reviczkynél azt is, hogy a társadalmat híven igyekszik rajzolni, a maga megcsontosodott törvényeivel. Galach Margitnak épúgy fel kell sülnie, mint Tibornak, Andrásnak, Gézának: a közvéleménynek fittyet hányni, a meggyökeresedett megyei szokások ellen véteni büntetlenül még neki, a dédelgetettnek, közszeretben álló leánynak sem szabad. Margittal tehát — bár ezzel erőszakot vesz a maga szabadabb gondolkozásán — szembeállítja nényét, Zsófit, aki a társadalom szerint gondolkodik. Ez, mikor megtudja, hogy Margit hozzá akar menni Heilhoz feleségül, riadva tiltakozik a természetellenes mésalliance ellen. Épen a természet az, mely nem tűri az egyenlőséget, galamb fürjet, hattyú tűzokot, sas fülemilét nem vesz feleségül. Reviczky persze szenvedélyesen a Margit pártján van, de igyekszik meg nem hamisítani az életet.

Látnivaló, hogy prózájában is nagy szerepet játszik mindaz, ami „humorelméletét” élteti: igazság, részvét, mulandóság, az „egyformán nyomorultak vagyunk mindannyian” “ elve, s itt is fő jelígeje: Vessétek le az álarcotokat, nagyon is elbújtatok mögöttem!

Kivált a nemesen érző, de az életben önnön hibájukból, naivságukból, élehetlenségükből, tétlen világszeméletük miatt

⁴³ Ország—Világ. 1887. 29—32. 1.

⁴⁴ Mi baj van a világon (vers),

mellőzött embereknek nem szabad boldognak lenniök Reviczky világában.⁴⁵

V.

Máris szemünkre vethetné valaki, hogy nagyon kevert anyagot idéztünk s nem is elemezzük, nem különítjük el az irónia, szarkazmus körébe tartozó részleteket attól a kevéstől, mely a közfelfogás szerint méltó a humor elnevezésre. Bizonyára azt is sokan elvárnák, hogy magáról a humorról beszéljünk s a legjobb szakértők által szentesített törvényein mérjük le Reviczky különös világnézetét, melyet *humorként* árul. De minket inkább az izgatott mindvégig, hogy a költőt egy közfelfogás szerint hamis, ám édes és hévvel vallott, éltető illúziójában nyomon kövessük. A humorról írni, épen az ő kuriózum számba menő „elméletével” kapcsolatban, felesleges volna. Ágyúval lövöldöznénk verebekre. Elég annyit mondanunk itt, amennyi Reviczkynek ezt a különös, házi használatra való világszemléletét legalább érthetővé teszi.

Mint afféle érzelmes lény, nagyon is tág világnak érzi a humort. Már az elárulja ezt, hogy Jézus tanaiban keresi a forrását, sőt e tanok *lényegének* érzi. A jézusi tanból az *egész* keresztyénség levezethető: ő, a maga önző életfájdalmában, a humort vezeti le belőle. Határtalan birodalom ez, akár a szív, s maga Reviczky is sokat eltéved benne.

Malmára hajtja a vizet az a tény, melynek nagyon is tudatában van s amit a humorral foglalkozók annyiszor hangoztattak már: *a humor egyéniség dolga, mindenkinek más a humora*. Már fiatalon hivatkozik erre s érettebb fővel is hirdeti: annyiféle a boldogság képzete, ahányféle az emberi természet.⁴⁶ De nemcsak egyénenként változó ez a legkomplicáltabb világnézet, az egyénen belül is rendkívül nehezen meghatározható valami. Reviczkynek erre is van szava, bizonyára kedves esztétikusainak hatása alatt: Ahol a szatíra általános jelleget ölt, a szarkazmus elveszti korszerűségét s a világfájdalom szájalommal párosul, kezdődik a humor, de épen az a pont, ahol ez történik, ki nem jelölhető.⁴⁷ Reviczky még több szabadságot hagy magának. Azt mondja, hogy a humor még nem is alakult ki, az emberiség nem elég érett e világnézetre, s előbb aggastyánkort kell érnie: *a humor a jövő költészete*.⁴⁹ Szóval, ismételjük: a humor még csak fejlődő, forrongó valami.

⁴⁶ J o á b, ilyen című drámájának hőse szintén humor-szentenciáit ismételgeti: Fájdalmatlan szív nem volt soha. — Bárhogy süt a nap, mindig lehet találni árnyakat. — Örömnök csak a bánat iád becses stb. (Hazánk. 1900.) Még kritikáit is áthatja „humor-érzete”.

⁴⁷ J é z u s és a boldogság.

⁴⁸ A h u m o r p s z i c h o l ó g i á j a.

⁴⁹ U. o.

Íme, hányféleképpen igyekszik tág kereteket vonni, hogy így a humor birodalmába csempészhesse a maga világnézetét, illetőleg annak központjává tegye! Nálunk, ahol egy Arany János humora kétszeresen kényessé, igényessé tesz a humor vizsgálatában, érthető, ha nem volt sikere. Talán több kegyelmet, vagy legalább megértést kapna német esztétikusoktól, kivált azoktól, akiknek hatása alatt humor-elméletét — hogy egyik kifejezésével éljünk — „összetákolta”.⁴⁹

⁴⁹ Reviczky mindig nagyon szegény volt gondolatokban, legtöbb szelletes ötlete kölcsönzés. Az érzelem embere ő, aki a lírából is kizárni minden gondolati elemet, hogy a szív legyen rajta az úr. Esztétikájában ezt az elvet nem követhette. Kölcsönhöz folyamodott tehát, s úgy teszi magáévá, hogy variálja, átdolgozza. Természete is alkalmas rá: tipikusan az az író, akinek „olvasás közben” támadnak gondolatai, melyek aztán egy-egy írásműve alapjául szolgálnak. Reviczky finom margó-jegyzetelő, ügyesen kompilál, aztán az egészet átlakosítja a maga hangulatával, s ellátja érzelmes stílusának díszével.

Jean Paulnak már fiatalon szenvedélyes olvasója, kivált V o r s c h u l e der A s t h e t i k c. könyvét dézsmálgatja szenvedéllyel (legújabb kiadása: Lipcse, 1923. Verlag von Félix Meiner). J. Paul, Schlegel nyomán és Schillerrel ellentétben, aki a régiek költészetét naivnak, az újabb költészetet szentimentálisnak (modernnek) nevezte, klasszikusnak kereszteli el a régít, romantikusnak az újat s ez utóbbinak eredetét, jellemét a keresztyénségben találja. Szerinte az egész újabb költészet oly könnyen levezethető a keresztyénségből, hogy a r o m a n t i k u s bátran keresztyénnek is nevezhető; romantikus és humoros pedig szerinte rokon fogalmak. (I. m. 82., 127. l. stb.) Reviczky a századvég paradox nyelvére írja át ezt a szemléletet; nem elégszik meg olyan kijelentéssel, hogy „a humor közege a keresztyén villás” stb., hanem egyenesen Jézust magát teszi meg a humor ősenek, sőt az „első nagy humoristának”.

Jean Paul eszméleti rá arra is, hogy a művészetek közt elsősorban a költészet alkalmas a humorra. Mestere a költészet mellett mindjárt a festészetet említi, mint legalkalmasabbat a humor éreztetésére;* Reviczky is. A jellemről vallott alapfogalmai is jórészt J. Paulra vezethetők vissza. Ez bátorítja rá, hogy az ókoriakban inkább merev, törvénynek engedelmeskedő, szimpla gyerekeket lásson, akik még nagyon is életvígak voltak a humorra, szemben a keresztyének komplikait egyéniségével. Ez az éles megkülönböztetés erősíti Reviczkynél a merev ellentétet jellemes és jellemtelen kai akterek közt. Ezt aztán az éiíhetetlenségig fokozza-lúlozza Reviczky; Jean Paul némely elvét, ötletekre és nyárspolgárokra vadászva, egyéni vonásokkal igyekszik magáévá lenni. Ha J. Paul azt mondja, hogy egy szobor a maga szük, éles körvonalaival minden romantikus vonást kirekeszt magából, Reviczky ilyen szentenciákat kovácsol: A szobor mindig klasszikus, a humor mindig romantikus; a szobor egy régi, soha többé meg nem újuló kornak emléke; a klasszikusok inkább jellemesek, a romantikusok jellemtelenek; egy szobor jellemes, a renaissance: jellemtelen stb.

Egy fontos határjelző kifejezést is átvesz J. Paultól: a „passzív zseni”-t. Úgy tudjuk, J. Paul használta először.** Reviczky persze más értelmet csempész bele, hogy önállóságát biztosítsa, legalább az alkalmazásban. Talán kellemetlenül is érinthette, amit mestere e két szóval kifejez: mintha csak róla mondta volna. J. Paul szerint passzív zseni: az inkább befogadó (receptív), annál kevesebbet feldolgozó, tehát utánérző zseni.

* I. m. 83. l.

**I. m. 10. §.

Egyéniségében valóban sok megvolt abból, amit a humor nevezetesebb szakértői e világnézetre alkalmasnak neveznek. Más kérdés: hogyan válik ez a rátermettség és ez az elmélet művészi alkotássá? Itt van a baj. Reviczky vagy csak a humor programját adja, kivált verseiben, unos-untig,⁵⁰ vagy pedig a humornak azt a fajtáját műveli, melyet kedvence, Vischer, tört humornak nevezett s a Grabbék, Bvronok, É. Th. Hoffmannok világába utalt.⁵¹

Reviczky a szenvedélyei rabságában vergődő egyéniséget érti rajta, egyébkén? ő is másodrangúnak nevezi az ilyen írókat.

J. Paultól veszi, idézés nélkül, a másik döntő szót is, mely a kétféle zseni közt pontos határt szab: az igazibb (aktív) zseni ló jellemvonását: a megfontoltságot (Besonnenheit).*** Még a kényes Schopenhauer is lelkesen helyesli ezt a szót, használja is zseniről írt dolgozatában, hálásan hivatkozva forrására. Nem úgy Reviczky. Egyszer-kétszer megnevezi az írókat, akitől gondolatot kölcsönöz, aztán idézés nélkül dézsmálgatja. Talán azzai mentette magát, amiről egyik dolgozatában értekezett: nem az anyag, hanem a forma, a kifejezés a fontos. Ahogy W. Irvingtől idézi: a lángész a közönséges tehetségek tolvaja. Ez a költészetre nézve sokban igaz, az esztétikára már sokkal kevésbé illik, ott bizony a gondolat eredetisége is fontos, ha valaki úttörő akar lenni, mint Reviczky.

Sok apró-cseprő egyezést lehetne még említenünk, melyek J. Paul hatását mutatják. Így Shakespeare nagy szerepét az új, a „humoros” költészetben; az ókori humornak szinte teljes tagadását; a „humoristische Totalitat” elvét stb. Ilyen meghatározások: a komikum a végtelen kicsiny stb. J. Paul könyvéből kerülnek bele Reviczky humorelméletébe. Az „én” nagy szerepe is J. Paul eszmélteti rá erősebben; nála is bőven olvashatta, hogy a humorista a maga körülményeit, életét is szerepelteti komikus színházában; hogy önmagának udvari bolondja, stb. stb. (Főként a V o r s c h u l e első részéből.)

Találkozásuk érdekes. Van köztük valami rokonság is. Egyformán végtelen, érzelmes, pessimizmus-optimizmus közt hánykódó lelkek. Az az „állandó paradicsom”, melyről a fiatal Reviczky álmodik, s melyet annyi nyomor előz meg majdan, J. Paul képzeletében is elevenen él, mint aranykor, szörnyű szenvedések után. (H e s p e r u s . Sechster Schalltag stb.) Amilyen szétfolyó lélek J. Paul a regényeiben, novelláiban . annyira szabatos esztétikai művében. Reviczkyvel fordítva esett: ő néhány költeményben alkot igazán, esztétikája széthull.

⁵⁰ A könnyek közt mosolygást, mint a humor jellemző sajátosságát már Vischer sem először mondja (i. m. I. r. 2. sz. 467. l.), nálunk Eötvös foglalja szép szavakba. Reviczkynek rokon képeiből csak kapásból idézünk. Mindjárt verseinek nyitánya ilyesfélével kezdődik:

Ábrándjaim derűs világát
Beárnyékozla szenvedés.

S öröme-bánata aránytalanságát is jelzi:

Hol a nap még szívembe süthet,
Immár csak egy parányi rés ...

Vége-hossza nincs nála az ilyen kifejezéseknek: dalaim édes zokogása; a dal vigasztaló zenéje; az élet árnyát, fellegét is szivárványszínben látja lelkem; stb. stb. Reviczky felfogása szerint mindez a humor világát jelenti.

⁵¹ I. m. I. r. 2. sz. 219. §.

*** I. m. 12. §.

Váltig hangoztatja az élet ellentmondásait, kegyes és kegyetlen hazudozásait, a földi élet hiúságát, de mindez áradó szép szavakban foszlik szét. Nincs elég szellemessége, hogy humort formáljon, ötletét az érzelem birodalmából az értelemébe mentse át. Mert hiszen a humor az értelem, a szellem műve is, Reviczky pedig elsősorban érzelmes, szentimentalizmusra hajló lény. A humor szubjektív valami, de objektív formát is kíván legalább annyira, hogy közérzést váltson ki.

Volkelt, elődei nyomán, szépen fejtegeti a humor alapját: A humor az élet látszatértékein gyakorolja szemlélő tevékenységét. Szeme a látszatértékek számára van nyitva. Azt nézi az élet különböző területein, hol tapad a nagysághoz kicsinység, hol ássa alá az egészséget betegség; a hősiességnek megvan a maga gyöngéje, kultúra és haladás csak máz, az erény csak ügyesen leplezett gyöngeség, a szellem magasröpte önátlatásba olvad, a szellemi általában finomult vagy leplezett érzéki ingerben bomlik fel. A humor örömet leli abban, hogy az életnek ezeket az ellenmondásait, a létnek ezt a törtségét, az értékeknek ezt a fogyatékoságát szellemes ötletekkel kísérje, velük kapcsolatban meglepő hasonlatokat, ellentéteket kockáztasson meg, tréfával, élccel világítsa meg őket.⁵² Reviczkynél ez a szemlélet szinte állandó: folyvást az élet semmiségén, hiúságán eszmélkedik. De az egésznek inkább többféle fokú, árnyalatú tűnődés-jellege van s valami állandó zsongásnak nevezhető.

Egyik nagyon elfogadott vonása a humornak a komikummal szemben, hogy míg ez nem okoz komoly fájdalmat s médiума sem szenved, csak nevetségessé válik, felsül: a humor fájdalommal is jár. Vischer, Reviczky kedves esztétikusa ezt így fejezi ki: A tréfának végre rá kell jönnie, hogy magát kihagyta a játékból.⁵³ Nagyon igaz. Hiszen, amint tudjuk, a komikumot űző számára mindenki komikus, csak ő maga nem. A humorista magát is bevonja a játékba. Csak így és másként nem lehetséges a humorba való átmenet, jegyzi meg Vischer. Reviczkynél ez a jelenség (mégpedig nemcsak lírai természeténél, hanem külön egyéni természetből is) állandóan észlelhető. Már J. Paul is a humor szubjektív vonásának nevezi ezt az érdekeltséget. Reviczkyt erős fenségtalata is készíti, hogy magát prédául dobja szemléletének. De itten is túlságba megy. Annyira benne van a „játékban”, hogy végső fokon mindent kizár belőle, egy egész világ reked ki ebtől az önző mikrokozmoszból.

Meglepő, egyben nagyon jellemző Reviczkyre, hogy a tiszta komikum szinte egészen hiányzik műveiből. Ezt könnyű megérteni. A komikumhoz egészségesebb lélek való. Itt nincs

⁵² Die ästhetischen Grundgestalten. München. 1910. 533. 1.

⁵³ U. o. 205. §.

helye a tűnődésnek, érzelmességnek. Itt egyszerűen valami fonákságon kell nevetni, s Reviczky ettől idegen. Nála még az iróniának, szarkazmusnak is valami személyi fájdalomíze van, amit az is igazol, hogy komikumának médiumai voltakép saját leplezhetetlen énje, vagy olyanok, akikkel nagyon is együttérez valami okból. Ez ad komikum szándékú szemléleteinek bizonyos fátyolozottságot, melyen a részvét mosolyát látjuk megcsillanni; a nevetséghez szükséges objektív állásfoglalás is hiányzik belőle. Vegyük egyik megjegyzését a ráncosképű dámáról, akinek — bár udvarlót örökölte lánya —, folyvást az élet meghosszabbításán jár az esze. (*Ifjú pesszimistának.*) Mindenkinék komikus az életsóvár öreg nő: Reviczky „méla kedve” melanholiába burkolja s a humor felé tolja.

Humorának csonkasága kivált elbeszéléseiben érzik. Vol-kelt három esetet különböztet meg a költő és alakjai viszonyában. 1. A költő humoros szemléletekbe merül, alakjai nem humorosak. Ilyen Ryon Don Jüanja: a költemény hőse nem humoros, csak a költő vet humoros fényeket tetteire, végzetére. 2. A költőnek nincs humoros szemlélete, csak alakjainak. 3. A költő s alakjai egyaránt humoros képzetekben élnek. Így elsősorban J. Paulnál.⁵⁴

Reviczky „humorát” az első fajta példái közé sorolhatók. Regényalakjairól elmondhatni: többnyire neki, magának szócsövei; alig cselekednek valamit, a költő beszél, ő hangoztatja szentenciáit, iróniával, szarkazmussal, akasztófa-humorról tele. Ezeket az alakokat szemlélve, eszünkbe jut J. Paulnak egy érdekes megjegyzése is: Egy költő beteg bensője sehohsem árulja el magát jobban, mint hősében, akit akarata ellenére folyvást saját természetének gyengeségeivel foltoz be.⁵⁵ Reviczky alakjai mind annak az élheteüenségnek típusai, melyet egyik kortársa „bűnösnek” nevezett.

Irónia, szarkazmus, szatíra, humor egybefolyik nála — ez egyik jellemző vonása. A másik: nincs meg benne a humorista megbékülése, felülemelkedése, föllélekzése; inkább csak kényszerű beletörődés féle ez, érzelmes fásultság, melynek derűjét a megszokás hozza létre. „Mély, egyhangú bánat” — olvasnók rá saját szavait, melyekkel Schopenhauer világnézetet jellemezte (*Schopenhauer olvasása közben*). Reviczky vagy nagyon könnyved, szinte légüres térben révedező, vagy — fel-felébredve — lethargikus kedély, édes sajjással teli. Nem tudott eljutni a humor világába talán azért is vágyott oda annyira, mindhalálíg. Fatalista bohém, aszkéta humorista, aki romok fölött áll s fanyar mosollyal vallja, hogy ennek így kellett történnie. Nagyon is gyakori nála ez a szemlélet s nem is mindig őszinte. S ahogy a leckét, önarcépein

⁵⁴ I. m. 531. 1.

⁵⁵ I. m. 221. 1.

keresztül egy rövid életen át kíméletlenül elvégzi magában, ebben a furcsa „érzelmek iskolájában”, — tőle tudjuk — valami megváltást is érez s humornak nevezi. Kár, hogy az olvasó ritkán érzi ezt vele. Mi mást várnánk, olyan fel szabaduló érzést, minőt Arany humora a költőben s olvasójában egyaránt teremt. Ennyire az egyoldalú, csönkavilágú Reviczky nem jutott soha. Viszont ő így felelne rá: Könnyű nektek, ti nem voltatok annyira gyökértelenek, mint én, s főként jól születtetek. Engem más fából faragtak s kedélyem is egészen más. Nekem zokogás helyett halkán sírni már nagyobb vigasz, mint nektek a kacagás.

S ha nem győz is meg bennünket, el kell hinnünk, hogy a maga érzelmes logikája szerint talán igaza volt.

Falstaffot is említi egyszer, mint humoros alakot, már pályája elején. Lehet, hogy éppen Vischernél olvasott humoros voltáról. A humoros semmirekellőről beszél Vischer, aki nem romlik el végleg s önmaga szépíttetésének, újra meg újra ébredő önvádjának játéka közt hullámszik. Szerinte Falstaff ilyen. Mindig visszaesik eredeti hibájába, kacagása mindig megelőzi a másét, minden rajtakapást, minden bajt tréfával üt el s mindig szabadon lebeg önmaga fölött: a humor klasszikus, tökéletes játéka névezi ezt Vischer.⁵⁶ önkénytelenül Reviczkyre gondolunk itten, természetesen egészen más, de rokon síkban. Ő is vissza-visszaeső lélek, önbecézés, önvád közt hullámszik egész élete s megvan benne a cinikus nemtörődömség, míg a lelki önvád nem jelentkezik. Önmaga fölött lebeg ő is (*Apai örökség!*), állandóan figyel, elemzi, javítgatja magát, s mintha mindenkinek szemrehányását meg akarná előzni, állandóan ítéletet tart önmagán. Csak éppen a kedélynek egészséges derűje hiáayzik belőle, mely Falstaffban, a maga módján, a maga helyzetében s lehetőségei közt, megvan. Reviczkynél a fájdalom vagy annak művelése mindig sokkal nagyobb, mint az öröm, a felül emelkedés. Egyébként a circulus vitiosus szinte falstaffi következetességgel folyik benne állandóan.

VI.

Mi a humor? — veti fel a kérdést a fiatal világfájdalmas költő. Többek közt ezt a választ adja rá: *Az élet küzdelmeinek érzékes felfogása*. Később se válaszol érthetőbben, *ő maga ez a humor*, a fájdalomban gyönyörködés szelleme, lírájának s mondhatni egész munkásságának éltető eleme, lényege. Az olvasó persze nehezen bírja követni ebben a felfogásban s fejét csóválja. Úgy találja, Reviczky — legalább az ő számára — helytelenül használ egy kifejezést, nem magyarázza

⁵⁶ I. m. 217. §.

ki magát eléggé. Humorának szétfolyó, töredékes volta egyébként egész életének törtségével, befejezetlenségével közös sorsú. Egy költő beszél itt, aki világosabban érzett mint gondolkozott. Mégis humorelmélete, mely sokban megvilágítja műveit, ha fejezetet nem, egy hosszabb jegyzetet talán megérdemel a magyar humor történetében.

VAJTHÓ LÁSZLÓ DR.